

ANAYASA YARGISI VE UYGUNLUK DENETİMİ

CONSTITUTIONAL JURISDICTION AND ASSESSMENT OF CONFORMITY

Nematollah Aghabalei FANID

Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü
 nfanid@mehmetakif.edu.tr

Zülat AYKUT

Araştırmacı, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü
 zllaykt15@hotmail.com

ÖZ

Bu makale, Anayasa'nın tarihini, anayasa yargısının gelişimini, Türkiye'nin Anayasa tarihi ve Anayasa Mahkemesi'nin rolünü ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmamız Anayasa kavramını, anayasaların ortaya çıkışı ve gelişimini anlattıktan sonra genel olarak anayasa yargısının tarihsel gelişimi incelenmiştir. Ayrıca Türkiye'de anayasa yargısının tarihsel gelişimini 1961 Anayasası öncesi ve 1961 Anayasası sonrası (AYM'nin kuruluşu) olarak incelenmiştir. Türk Anayasa Mahkemesinin asli görevi anayasaya uygun denetimine odaklanmaktadır. Anayasaya uygunluk denetimi, somut norm ve soyut norm denetimi çalışmamızın esas konusunu oluşturmaktadır. Anayasa uygunluk denetimi bölümünde, uygunluk denetiminin konusu, kapsamı ve türleri açıklanmıştır. Çalışmamızın son bölümünde 2010 Anayasa değişikliği ile öngörülen bireysel başvuru ve şikâyet konusu irdelenmiştir. Anayasa uygunluk denetimi, Anayasa Mahkemesinin asli ve olağan görevidir. Bunun yanı sıra, siyasi partileri denetleme, TBMM İçtüzüğü değişikliklerini veya milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması kararlarını inceleme yetkisine sahiptir. Fakat kanun hükmündeki uluslararası antlaşmalarla anayasa değişiklikleri (esas yönünden) ve olağanüstü hal dönemindeki Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi tutulmamıştır. Bu araştırmanın sonucunda, Anayasa uygunluk denetiminin genişletilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, uluslararası antlaşmalarla birlikte OHAL dönemindeki Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin de denetim kapsamına alınması gerekmektedir. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi'nin başvuru yetkisinin de genişletilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Hukuk, Anayasa, Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesi.

ABSTRACT

This article aims to discuss the history of the Constitution, the development of constitutional jurisdiction, the Constitutional history in Turkey and the role of the Constitutional Court. Our study analyzes the concept of constitution, the emergence and development of constitutions, the historical development of constitutional jurisdiction. In addition, the historical development of constitutional jurisdiction in Turkey has been examined as before the 1961 Constitution and after the 1961 Constitution (the establishment of the Constitutional Court). The main task of the Turkish Constitutional Court is the constitutionality assessment. Assessment of Constitutional conformity, concrete norm and abstract norm assessment constitute the main subject of our study. In the section on the assessment of constitutional conformity, the subject, scope and types of conformity assessment are explained. In the last part of our study, the issue of individual application and complaint envisaged by the 2010 Constitutional amendment is analyzed. Assessment of Constitutional conformity is the primary and ordinary duty of the Constitutional Court. In addition, it has the authority to audit political parties, amendments to the Rules of Procedure of the Grand National Assembly of Turkey or decisions to lift the immunity of deputies. However, international treaties with the force of law, constitutional amendments (in terms of substance) and presidential decrees during the state of emergency are not subject to the review of the Constitutional Court. As a result of this research, it has become clear that the assessment of constitutional conformity should be expanded. Accordingly, international treaties and presidential decrees during the State of Emergency should be included in the scope of the review. It is also important to expand the competence to application to Constitutional Court's jurisdiction.

Keywords: Constitution, Constitutional Jurisdiction, Constitutional Court.

Makale Geliş Tarihi / Receiving Date 22.5.2023

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date 12.6.2023

1. GİRİŞ

Anayasa yargısının kökenleri Antik Yunan dönemine kadar uzanmasına rağmen, anayasa mahkemelerinin kuruluşu daha sonraki dönemlere denk gelir. Modern anlamda anayasa mahkemelerin tarihçesi 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren ve I. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmıştır. İlk Anayasa Mahkemesi 1920 tarihinde Çekoslovakya'da ve aynı yılda Avusturya'da Yüce Divan adı altında kurulmuştur. Cumhuriyetçi İspanya da 1931 yılında anayasal güvenceleri mahkemesi ile bu hareketin devamacısı olmuştur. Anayasa yargısının ikinci dalgası II. Dünya Savaşı sonrası ile başlamıştır. 1945'te Avusturya yeniden Anayasa mahkemesini kurmuştur. 1948'de İtalya, 1949'da Almanya, 1961'de Türkiye ve 1963'te Yugoslavya artarda Anayasa Mahkemelerini kurmuşlardı. 1959 yılında Fransa'da kurulan Anayasa Konseyini de bu hareketin devamı olarak kabul edebiliriz. Anayasa mahkemelerin üçüncü dalgası ise 1970'te Portekiz'de, 1978'de İspanya'da ve Yunanistan'daki Özel Yüksek Mahkeme ile başlamıştır. 1983'te Belçika'da tesis edilen Hakem Divanı ile anayasa mahkemeleri farklı bir boyut kazanmıştır. 80'li yıllara gelince Anayasa yargısı hareketi Doğu Avrupa'da da önemli bir biçimde hız kazanmış ve 1985'te Polonya'da, 1989'da Macaristan'da, 1991'de Romanya ve Bulgaristan'da, 1992'de Arnavutluk ve Çek Cumhuriyeti'nde ve 1995'te Rusya Federasyonu'nda tesis edilmiştir (Favoreu, 1996: 3).

Dolayısıyla 20. yüzyılda anayasa hukukunun en belirgin kazanımlarından biri de kanunlara karşı Anayasaların korunmasına yönelik anayasa yargısı kurumunun oluşumudur. Anayasa yargısı kurumunun oluşumundan bu yana, kanunların anayasa uygunluğunun yargısal denetiminin gerekliliği konusunda birçok tartışmalar yapılmıştır. Kuşkusuz bu kurumun varoluşsal meşruiyeti, onun görev alanının da geniş tutulmasında önemli bir rol oynamıştır. Anayasanın korunması teorisi doğrultusunda oluşan anayasa yargısını demokrasi ve hukuk devleti açısından da önem arz ettiği için bu yönüyle de incelenebilir. Dolayısıyla anayasaların korunmasına dair düşünceleri iki genel kategoriye ayrılabiliriz: İlki, anayasanın üstünlüğünü sürdürmek için anayasanın korunmasını gerekli gören düşüncesi ve diğeri de anayasanın korunmasını demokrasi için gerekli gören düşünce. Bu makalede tüm bu düşünceleri ve bunların doğasını analiz ederek bu düşüncelerin gerekliliğine açıklamaya çabamızdır.

Anayasalar, siyasi iktidarların yetki alanlarına ilişkin kuralları içermesi ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alması nedeniyle diğer hukuk kurallarından daha yüksek bir değer ve öneme sahiptir. Dolayısıyla anayasaların diğer hukuk kurallarına karşı yargı organları aracılığıyla korunması bu üstünlüğün mantıksal sonucu olarak kabul edebiliriz. 1961 Anayasası hazırlanırken yasama organında üstünlüğe sahip olan siyasi iktidarı denetlemek amacıyla Anayasası'nın korunması kanunun koyucu tarafından dikkate alınarak Anayasa Mahkemesinin kurulmasına karar verilmiştir. Anayasa Mahkemesi, çoğulcu demokrasinin gereği olarak TBMM İçtüzüğü'nün denetlemesi ile milletvekillerinin dokunulmazlığını kaldırılması ve milletvekilliğinin düşürülmesi gibi parlamento kararlarını denetleme yetkisine sahiptir. Ayrıca 1982 Anayasasının tabiri ile demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olan siyasi partileri denetleme yetkisine sahiptir. Fakat bu özel görevlerin en önemlileri arasında kanunların anayasa uygunluğunun somut ve soyut norm denetimi yapısı olarak kabul edebiliriz. Özetle, Anayasalar, diğer hukuk kurallarından daha yüksek bir değere ve öneme sahiptir ve bu nedenle yargı organları aracılığıyla korunması gerekir. Türkiye'de bu görevi Anayasa Mahkemesi yapmaktadır. Anayasa Mahkemesi, siyasi partileri ve parlamento kararlarını denetlemenin yanı sıra kanunların anayasa uygunluğunu denetleme yetkisine sahiptir.

Çalışmamızda genel olarak Anayasa kavramını, anayasaların ortaya çıkışı ve gelişimini anlatıldıktan sonra dünyada anayasa yargısının tarihsel gelişimi incelenecektir. Makalenin diğer bölümlerinde Türkiye'de anayasa yargısının tarihsel sürecini gelişimi 1961 Anayasası öncesi ve sonrası ele alacağız. Türk Anayasa Mahkemesinin asli görevi olan Anayasaya uygun denetimini somut norm ve soyut norm denetimi çalışmamızın esas konusunu oluşturmaktadır. Anayasa

uygunluk denetimi bölümünde, uygunluk denetiminin konusu, kapsamı ve türlerini açıklığa kavuşturacağız. Çalışmamızın son bölümünde ise 2010 Anayasa değişikliği ile öngörülen bireysel başvuru olarak bilinen anayasa şikâyeti konusunu irdelleyeceğiz.

2. ANAYASALARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Günümüz çağdaş dünyanın temel siyasi öğretisi demokrasi kavramıyla açıklanmaktadır (Özbudun, 2004: 87). Bir yaşam tarzı olarak görülen demokrasi, hukuk düzeniyle ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Dolayısıyla demokrasi çatısı altında yaşayan bireylerin birbirleriyle olan her türlü ilişkileri hukuki kurallara bağlanmıştır (Ünal, 1994: 11: 718). Aynı zamanda hukuk düzeni, toplumun düzenini sağlayarak uygar yaşamın dayanağı ve topluluk içinde yaşamının bir güvencesi olarak görülmüştür. Bu hukuk düzeninde meydana gelebilecek herhangi bir aksamanın, toplum düzenini de etkileyeceği düşünülmüştür (Gözübüyük, 1973: 4.). Böyle bir aksamanın ortaya çıkmasını önlemek için de birey-toplum ilişkileri hukuk kurallarıyla düzenlenmiştir. Bununla birlikte demokrasinin oluşması için siyasal bir toplumun varlığı gerekmiştir. Söz konusu bu siyasal toplum bir arada yaşamaya karar veren halklardan oluşmuştur (Tumay, 2015: 15). Belli bir toprak parçası üzerinde siyasal yönden örgütlenen bu toplulukların sonucunda da devletler ortaya çıkmıştır (Dikici, 2009: 22).

İnsan toplulukları devletleri oluşturmaya başladığı ilk günden itibaren devlete, hakkın yerine getirilmesi ve adaletin dağıtılması görevleri yüklenmiştir. Zaten adalet, toplum hayatının ve birey mutluluğunun ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür (Turhan, 1983: 417). Bu doğrultuda da adalet, tüm toplulukların ortak değeri sayılmış ve adaleti merkeze alan bir anayasal düzenin inşasında bütün demokratik devletler rol üstlenmiştir (Erdoğan, 2021:146). Böylece devletlerin temel görevi, kendi otoritesi altında yaşayan birey ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak olmuştur (Kuzu, 1992:339).

Tarih sahnesindeki yerini alan devletler görevlerini siyasal iktidarlar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Toplum arasında siyasal iktidarlar, devlet yetkilerini amaçlar doğrultusunda kullanan birer güç mekanizmaları olarak görülmüştür. Aynı zamanda bu güç, devlet çatısı altında yaşayan toplumun uyması gereken hukuk kurallarını oluşturmuştur. Ancak böyle bir devlet gücünü kullanan siyasal iktidarların, keyfi ve denetimsiz bir yönetim tarzını benimsemesi de kaçınılmaz olmuştur. Bu yüzden hem devlet iktidarının sınırlandırılması hem de bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alınmasını savunan anayasal görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır (Şahin, 2011: 355). Böylelikle devlet iktidarının yetkilerini sınırlamak için ilk anayasal belgeler oluşturulmuştur. Bu belgeler, devlet otoritesi karşısında bireylerin hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlamıştır. En önemli anayasal belgeler arasında Büyük Özgürlük Fermanı (*Magna Carta Libertatum*), Haklar Dilekçesi (*Petition Of Rights*), Haklar Demeci (*Bill of Rights*), Virginia Haklar Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi sayılmaktadır (Aliefendioğlu, 1991: 27).

18. yüzyıla damgasını vuran anayasacılık hareketleriyle birlikte devlet iktidarını sınırlayan anayasaların yapım süreci başlamıştır. Böylece tarihin ilk yazılı anayasası 1787 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Anayasası olmuştur (Şahin, 2011: 312). ABD Anayasası'yla birlikte yazılı anayasalar dönemine girilmiş ve birçok ülkede mutlak monarşik sistemler ile devlet gücünü tekeline almış siyasal iktidarlar yerini demokratik yönetim yapılarına devretmiştir (Tumay, 2015: 16). Aynı zamanda anayasalar hem devlet iktidarının sınırlandırılmasına yarayan hem de bireylerin korunmasını sağlayan birer araç haline gelmiştir. Bununla birlikte devlet iktidarının sınırlandırılmasında en etkili yolun kuvvetler ayrılığı olduğu anlaşılmıştır (Özbudun, 2013: 40). Zaten günümüzde de kuvvetler ayrılığı ilkesi anayasacılığın en temel ilkesi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden kuvvetler ayrılığını benimsememiş bir devlet, anayasal devlet

olamayacağı gibi kuvvetler ayrılığının olmadığı ülkelerde de anayasalardan söz edilemeyecektir (Gözler, 2016: 33).

Kuvvetler ayrılığı sonucunda devlet iktidarı, çeşitli organlar arasında paylaştırılmıştır. Anayasanın tanıdığı yetkilerle birbirlerini denetleyebilen ve dengeleyebilen bu organlar demokratik bir yönetim yapısını ortaya çıkararak kişi hak ve özgürlüklerin devlet iktidarı karşısında güvence altına alınmasını sağlamıştır (Özbudun, 2013: 40). Söz konusu bu organlar yasama, yürütme ve yargı olmak üzere devletin temel fonksiyonlarını oluşturmuştur (Çekiç, 2009: 108).

3. ANAYASA KAVRAMI

Anayasa devletin şeklini, devleti oluşturan esas organlarını, devlet bünyesi altında yaşayan bireylerin temel hak ve özgürlükleri ile kamu yetkisinin sınırlarını ve bu yetkileri kullanma şartlarını düzenleyen emredici yani herkes için bağlayıcı olan kurallar bütünü şeklinde ifade edilmektedir (Aliefendioğlu, 1984: 101). Başka bir ifadeyle anayasa, bir kurallar bütünü olarak devletin temel organlarını, organların örgütleniş biçimi ile işleyiş özelliklerini düzenlemektedir. Ayrıca bireylerin hak ve özgürlükleri ile siyasal iktidarların faaliyetleriyle ilgili her türlü düzenlemeyi de içermektedir (Dikici, 2009: 19). Bir anayasa metninde temel olarak, devletin siyasal teşkilatlanması bağlamında yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişki ağını belirleyen kurallar ile vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan hükümler yer almaktadır (Tumay, 2015:40).

Anayasa kavramının tanımında maddi ve şekli anlamda anayasa olmak üzere ikili bir ayırım yapılmaktadır. Maddi anlamda anayasa, devletin siyasi yapısı, iktidar ve iktidarın yetkilerine dair oluşan kuralların bütünüdür. Ayrıca temel hak ve özgürlükleri ile anayasal konuları ilgilendiren bütün kurallar, dolaylı olarak siyasi partilerin hukuki yapılarını düzenleyen kurallar da maddi anayasanın içeriğini oluşturmaktadır (Teziç, 2012:171-172). Şekli anlamda anayasa ise kapsadığı kuralların niteliği ile ilgilenmeyip kanunlardan ayrı olarak farklı usul ve şekil şartlarına uyularak yapılan (Atar, 2017: 26.) ve içerikten öte biçimi ön plana alan bir yapı sergilemektedir (Teziç, 2012:172).

Anayasalar üzerine yapılan incelemelerde dikkat çeken bir özellik de anayasaların kısa ve uzun nitelik taşımasıdır. Buna göre ayrıntı içermeyen sadece temel kurallardan bahseden kısa ve öz nitelikte olan anayasalar çerçeve anayasa olarak tanımlanırken; sayısı yüzleri bulan maddelerden oluşan ve fazlaca ayrıntı içeren uzun anayasalar da kazuistik anayasa şeklinde tanımlanmaktadır (Atar, 2017: 28). Bununla birlikte anayasaların uzunluğu ya da kısalığı ülkelerin sosyo-ekonomik durumlarına göre şekil almaktadır. Yugoslavya Anayasası 406 maddeden oluşurken, Amerikan Anayasası 7 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin yazılı bir anayasası dahi bulunmamaktadır (Kuzu, 1992:221).

Anayasaların ortaya çıkışıyla gelişmeye başlayan Anayasa Hukuku alanında da anayasa metinlerinin yapıma yolları, düzenlenmesi, incelenmesi ile devlet ve devlet işleyişi gibi anayasayı kapsayıcı bütün konular bu hukuk dalı altında toplanmıştır (Soysal, 1968: 2). Anayasa hukuku, devlet ile ilgili bütün konuları bünyesinde barındırdığı için bu hukuk dalı Türkiye tarihinin geçmiş dönemlerinde Esas Teşkilat Hukuku şeklinde adlandırılmıştır (Kayahan, 2011: 118). Aynı zamanda 20 Ocak 1921 ve 20 Nisan 1924'te çıkarılan anayasalara Teşkilat-ı Esasiye Kanunu diğer bir ifadeyle Temel Örgütleniş Yasası denilmiştir (Soysal, 1968:1).

Anayasa, üstün hukuk normu şeklinde ifade edilerek kanunlardan daha üstün bir yapı sergilemektedir. Bu anlam itibarıyla anayasanın kanunlardan üstün oluşu 'Normlar Hiyerarşisi' kavramıyla da açıklanmaktadır. Böylelikle normlar hiyerarşisi; hukuk normlarını kuvvet ve derece olarak belirleyerek, hukuk düzeni içerisinde yer alan normları sıralamaktadır. Piramide benzetilen bu hiyerarşide yukarıdan aşağıya doğru anayasa, kanun, yönetmelik ve adisz

düzenleyici işlemler bir katman halinde alt alta düzenlenmiştir (Kuluçlu, 2008: 3-4). Bununla birlikte bu piramit yapısında aşağıya doğru inildikçe normlar somut bir hal almakta ve normların detayları ile içeriğindeki madde sayıları fazlalaşmaktadır. Ayrıca bir altta bulunan normun uygun olması gereken üst normların sayısında da artış yaşanmaktadır. Yukarıya doğru çıkıldığında ise üstünlük, genellik ve herkes için bağlayıcılık artarken normları değiştirme ihtiyacı azalış göstermektedir (Sezer, 2019: 360).

Temelleri Hans Kelsen tarafından oluşturulan normlar hiyerarşisi (Öktem, 1991: 266), bir anayasa kuralı olmayıp hukuk düzeninde var olan normların geçerlilik olgularını ve hukuki meşruiyetlerini açıklamaya yarayan kavram niteliğindedir. Bununla birlikte normlar hiyerarşisi her ülkenin kendi yapısına göre oluşarak ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Ayrıca her ülkenin, yürürlükte bulunan kendi hukuk normlarına göre hareket etmesinden dolayı normlar hiyerarşisinde vuku bulan aykırılıklara karşı da ülkeler arası farklı hukuki sonuçların bağlandığı görülmektedir (Can, 2020: 159).

Son olarak insan haklarını güvence altına alan anayasalar temel kanun niteliğindedir ve demokratik hukuk devletlerinin benimsediği normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunmaktadır (Şahin, 2015: 284). Bu bağlamda normlar hiyerarşisi, bir ülkenin mevzuatında bulunan yazılı hukuk normları arasındaki uyum ve uygunluğu derecelendiren bir yapı görünümündedir. Bu yapıda yer alan normlar, buldukları düzeye göre kural oluşturabilmektedir. Ayrıca alt düzeydeki bir norm, üst derecedeki bir norma karşı aykırı kurallar düzenleyememektedir (Ardıçoğlu, 2017: 48). Dolayısıyla hukuk devletiyle bütünlük gösteren normlar hiyerarşisi kavramına dayanılarak anayasaya uygunluk sorunu gündeme gelmiş ve bu normları denetleyebilecek bir anayasa yargısı sisteminin doğması da kaçınılmaz olmuştur (Şahin, 2015: 284). Diğer bir ifadeyle normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan anayasaya duyulan saygıyı kontrol edebilecek bir yargısal organın varlığına ihtiyaç duyulmuştur (Gören, 2015: 270).

4. ANAYASA YARGISININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Anayasa devletin şeklini, devleti oluşturan esas organlarını, devlet bünyesi altında yaşayan bireylerin temel hak ve özgürlükleri ile kamu yetkisinin sınırlarını ve bu yetkileri kullanma şartlarını düzenleyen emredici yani herkes için bağlayıcı olan kurallar bütünü şeklinde ifade edilmektedir (Aliefendioğlu, 1984: 101). Başka bir ifadeyle anayasa, bir kurallar bütünü olarak devletin temel organlarını, organların örgütleniş biçimi ile işleyiş özelliklerini düzenlemektedir. Ayrıca bireylerin hak ve özgürlükleri ile siyasal iktidarların faaliyetleriyle ilgili her türlü düzenlemeyi de içermektedir (Dikici, 2009: 19). Bir anayasa metninde temel olarak, devletin siyasal teşkilatlanması bağlamında yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişki ağını belirleyen kurallar ile vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan hükümler yer almaktadır (Tumay, 2015:40).

Anayasa kavramının tanımında maddi ve şekli anlamda anayasa olmak üzere ikili bir ayrım yapılmaktadır. Maddi anlamda anayasa, devletin siyasi yapısı, iktidar ve iktidarın yetkilerine dair oluşan kuralların bütünüdür. Ayrıca temel hak ve özgürlükleri ile anayasal konuları ilgilendiren bütün kurallar, dolaylı olarak siyasi partilerin hukuki yapılarını düzenleyen kurallar da maddi anayasanın içeriğini oluşturmaktadır (Teziç, 2012:171-172). Şekli anlamda anayasa ise kapsadığı kuralların niteliği ile ilgilenmeyip kanunlardan ayrı olarak farklı usul ve şekil şartlarına uyularak yapılan (Atar, 2017: 26.) ve içerikten öte biçimi ön plana alan bir yapı sergilemektedir (Teziç, 2012:172).

Anayasalar üzerine yapılan incelemelerde dikkat çeken bir özellik de anayasaların kısa ve uzun nitelik taşımasıdır. Buna göre ayrıntı içermeyen sadece temel kurallardan bahseden kısa ve öz nitelikte olan anayasalar çerçeve anayasa olarak tanımlanırken; sayısı yüzleri bulan maddelerden oluşan ve fazlaca ayrıntı içeren uzun anayasalar da kazuistik anayasa şeklinde

tanımlanmaktadır (Atar, 2017: 28). Bununla birlikte anayasaların uzunluğu ya da kısalığı ülkelerin sosyo-ekonomik durumlarına göre şekil almaktadır. Yugoslavya Anayasası 406 maddeden oluşurken, Amerikan Anayasası 7 maddeden oluşmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin yazılı bir anayasası dahi bulunmamaktadır (Kuzu, 1992:221).

Anayasaların ortaya çıkışıyla gelişmeye başlayan Anayasa Hukuku alanında da anayasa metinlerinin yapıma yolları, düzenlenmesi, incelenmesi ile devlet ve devlet işleyişi gibi anayasayı kapsayıcı bütün konular bu hukuk dalı altında toplanmıştır (Soysal, 1968: 2). Anayasa hukuku, devlet ile ilgili bütün konuları bünyesinde barındırdığı için bu hukuk dalı Türkiye tarihinin geçmiş dönemlerinde Esas Teşkilat Hukuku şeklinde adlandırılmıştır (Kayahan, 2011: 118). Aynı zamanda 20 Ocak 1921 ve 20 Nisan 1924'te çıkarılan anayasalara Teşkilat-ı Esasiye Kanunu diğer bir ifadeyle Temel Örgütlenme Yasası denilmiştir (Soysal, 1968:1).

Anayasa, üstün hukuk normu şeklinde ifade edilerek kanunlardan daha üstün bir yapı sergilemektedir. Bu anlam itibarıyla anayasanın kanunlardan üstün oluşu 'Normlar Hiyerarşisi' kavramıyla da açıklanmaktadır. Böylelikle normlar hiyerarşisi; hukuk normlarını kuvvet ve derece olarak belirleyerek, hukuk düzeni içerisinde yer alan normları sıralamaktadır. Piramide benzetilen bu hiyerarşide yukarıdan aşağıya doğru anayasa, kanun, yönetmelik ve adsız düzenleyici işlemler bir katman halinde alt alta düzenlenmiştir (Kuluçlu, 2008: 3-4). Bununla birlikte bu piramit yapısında aşağıya doğru inildikçe normlar somut bir hal almakta ve normların detayları ile içeriğindeki madde sayıları fazlalaşmaktadır. Ayrıca bir alta bulunan normun uygun olması gereken üst normların sayısında da artış yaşanmaktadır. Yukarıya doğru çıkıldığında ise üstünlük, genellik ve herkes için bağlayıcılık artarken normları değiştirme ihtiyacı azalır göstermektedir (Sezer, 2019: 360).

Temelleri Hans Kelsen tarafından oluşturulan normlar hiyerarşisi (Öktem, 1991: 266), bir anayasa kuralı olmayıp hukuk düzeninde var olan normların geçerlilik olgularını ve hukuki meşruiyetlerini açıklamaya yarayan kavram niteliğindedir. Bununla birlikte normlar hiyerarşisi her ülkenin kendi yapısına göre oluşarak ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Ayrıca her ülkenin, yürürlükte bulunan kendi hukuk normlarına göre hareket etmesinden dolayı normlar hiyerarşisinde vuku bulan aykırılıklara karşı da ülkeler arası farklı hukuki sonuçların bağlandığı görülmektedir (Can, 2020: 159).

Son olarak insan haklarını güvence altına alan anayasalar temel kanun niteliğindedir ve demokratik hukuk devletlerinin benimsediği normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunmaktadır (Şahin, 2015: 284). Bu bağlamda normlar hiyerarşisi, bir ülkenin mevzuatında bulunan yazılı hukuk normları arasındaki uyum ve uygunluğu derecelendiren bir yapı görünümündedir. Bu yapıda yer alan normlar, buldukları düzeye göre kural oluşturabilmektedir. Ayrıca alt düzeydeki bir norm, üst derecedeki bir norma karşı aykırı kurallar düzenleyememektedir (Ardıçoğlu, 2017: 48). Dolayısıyla hukuk devletiyle bütünlük gösteren normlar hiyerarşisi kavramına dayanılarak anayasaya uygunluk sorunu gündeme gelmiş ve bu normları denetleyebilecek bir anayasa yargısı sisteminin doğması da kaçınılmaz olmuştur (Şahin, 2015: 284). Diğer bir ifadeyle normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan anayasaya duyulan saygıyı kontrol edebilecek bir yargısal organın varlığına ihtiyaç duyulmuştur (Gören, 2015: 270).

5. ANAYASA YARGISI KAVRAMI

Anayasa yargısı kavramı, kanunların anayasaya uygunluğunun yargı tarafından denetlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım itibarıyla kanunların anayasallık denetimi ya da kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi şeklinde ayrı bir adlandırma da yapılmaktadır (Gözler, 2011: 697). Ayrıca kanunların anayasaya uygun olup olmadığının, anayasaya yargısı tarafından denetlenebilmesi için yazılı ve katı bir anayasanın varlığı gerekmektedir. Zorunlu bir

şart olarak görünen bu durum neticesinde üstün hukuk normu değeri taşıyan anayasayı, kanunlardan ayıran bir kriterin mevcudiyeti sağlanmış olacaktır (Özbudun, 2013: 393).

Anayasa yargısının temeli sayılan anayasanın üstünlüğü ilkesi, 1982 Anayasası'nın 11. maddesinde "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz." şeklinde açıklanmıştır. Söz konusu ilke her ne kadar anayasayla hüküm altına alınmış olsa da onu koruyacak herhangi bir sistemin olmayışı ilkenin işlevsiz kalmasına yol açacaktır (Teziç, 2012: 210). Bu yüzden anayasa yargısıyla birlikte anayasanın üstünlüğü ilkesini koruyan bir sistemin temelleri atılmıştır. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi anayasa yargısının varlığı da yazılı ve katı bir anayasanın mevcudiyetinden geçmektedir (Gözler, 2011: 700). Bu doğrultuda yazılı bir anayasanın katı olması onun kanunlardan daha zor ve farklı şekil şartlarıyla değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu şekil usulleri anayasa değişikliği için öngörülen teklif, onay, referandum gibi şartlardan oluşmaktadır. Ayrıca değiştirilemeyen hükümlerin olması da bir anayasayı katı yapan özellikler arasında sayılmaktadır (İba, 2021: 60). Böylece yazılı ve katı anayasa özelliği anayasa yargısının temelini oluşturmaktadır. Bu niteliklere sahip olmayan ülkelerde ise anayasa yargısının varlığından söz edilemeyecektir (Tunç, 2019: 225).

Anayasa yargısı II. Dünya Savaşından sonra önem kazanmaya başlamıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi anlayışında yaşamayı denetleyebilen, devlet iktidarını frenleyebilen ve hukuk devletini gerçekleştirebilen bir yapı sergilemiştir (Özkul, 2015, 395). Diğer taraftan anayasa yargısı, demokrasi ile insan hürriyetlerini korumayı üstlendiği ve bu kavramların işlevsel hale gelmesini sağladığı için soyut bir kurum özelliği göstermektedir. Ancak yargılama görevinin bu konuda özel organlara verilmesi sonucunda anayasa yargısı soyut bir görünümünden çıkarak somut yapıya kavuşmuştur. Böylece hem ülkemizde hem de birçok ülkede Anayasa Mahkemesi adında yargı organları oluşturulmuştur (Güvey, 2012: 158). Bununla birlikte Anayasa Mahkemesinin asıl hedefi, anayasanın ve anayasal düzenin korunması olduğu için somut uyuşmazlıkları çözümlen diğer yargı organlarından ayrılmaktadır. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi, soyut uyuşmazlıklara bakan ve hukuk kurallarını objektif şekilde açıklayan bir yargı organıdır. Ayrıca devletin insan haklarına dayanan demokratik düzenini koruma görevi de verilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu görevlerini, devletin pozitif hukukuna ve topluma ait olan hukuki değerlere bağlı olarak yerine getirmektedir (Azrak, 1962: 654).

6. TÜRKİYE'DE ANAYASA YARGISININ GELİŞİMİ

19. yüzyılda başlamış olan anayasacılık hareketleriyle çoğu ülkede, devletin yönetim düzeni ile vatandaşların hak ve özgürlüklerinin yazılı belgelere dayandırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de de Kanuni Esasi ilan edilerek yeni bir yönetim dönemine geçilmiştir. Böylece toplumun genelinde Kanuni Esasinin, hak ve özgürlüklerin koruyucusu olacağına yönelik inanışlar gelişmeye başlamıştır. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde anayasa ve özgürlük kavramlarının sıklıkla vurgulanarak bir arada kullanılması bu inanışları daha da arttırmıştır (Soysal, 1968: 1). Ne var ki ülkemizde gerek özgürlüklerin gerekse de anayasaların yargısal güvenceye bağlanarak korunduğu sistemlere geçilmesi uzun yıllar almıştır.

Türk anayasal gelişmeleri ilk olarak 1808 Senedi İttifakla başlayıp, 1839 yılındaki Gülhane Hattı Hümayunu ile devam etmiştir. 1876 tarihinde ilk anayasa olan Kanuni Esasi ilan edilerek, 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunlarıyla Türk anayasa süreci devam etmiştir. Ardından 1961 Anayasası kabul edilmiş, 1982 Anayasası'yla da günümüze ulaşılmıştır (Kuzu, 1992: 215). Bununla birlikte Türkiye hukuk sisteminde, anayasal yargının kurumsallaşması ve işlevsel hale gelebilmesi ise 1961 Anayasası ve ilk defa 1961 Anayasası'nın öngördüğü Anayasa Mahkemesinin kurulmasıyla sağlanmıştır. 1982 Anayasası da bazı kısıtlamalara yer vererek anayasa yargısını

kabul etmiştir. Ayrıca 1961 ve 1982 Anayasaları, yargısal denetimi benimseyerek denetimin iptal ve itiraz dava yollarıyla yapılacağını hüküm altına almıştır (Aliefendioğlu, 1984: 225).

6.1. 1961 ANAYASASI ÖNCESİ

Dünyada başlayan anayasacılık gelişimleri Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketleri, batılılaşma yönünde gerçekleşmiş ve sistemli bir anayasal süreç başlamıştır (Bulut, 2005: 22). Devletin temel yasal düzenlemeleri özellikle Tanzimat Döneminde hız kazanmıştır (Çınar, 2017: 593). Bu yöndeki ilk anayasal belgeler; 1804 Senedi İttifak, 1839 Gülhane Hattı Hümayun, 1856 Islahat Fermanı ve 1875 Adalet Fermanı olmuştur (Çağan, 1980: 132). Yargının bağımsızlığını düzenleyen Adalet Fermanı ile devletin ilk anayasası olan Kanuni Esasinin kabul edilmesine yönelik son adım atılmıştır (Çınar, 2017: 593). Bu anayasal belgelerde; hukuka bağlılık, eşitlik, topluma tanınan haklar, yargıç güvencesi ve mahkemelerin bağımsızlığıyla ilgili konulara yer verilmiştir. Böylelikle güçlü ve merkezîyetçi devlet yapısının yanında hukuk devleti anlayışı da gelişme göstermiştir (Yayla, 2011: 98). Ülkemizde anayasa süreci 1876 Kanuni Esasi ile başlamış olmakla birlikte o yıllarda anayasa yargısının varlığından söz etmek mümkün değildir. Kanuni Esasi padişahın otoritesini ön plana çıkarmakla birlikte anayasanın üstünlüğü ilkesini de benimsemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan 1921 Anayasası, kanunların yapılma yöntemleri açısından 1876 Kanuni Esasi ve 1857 Osmanlı Mebusan Meclisi İçtüzüğü doğrultusunda hazırlanmıştır (Tekin ve İba, 2020: 10). Olağanüstü koşullarda hazırlanmış olan 1921 Anayasası, yirmi dört maddeden oluşan kısa ve öz bir anayasa görünümündedir. Bu anayasa çıkarıldığı dönemdeki ihtiyaçları karşılamak ve geçici olarak nitelenen iktidar boşluğunun yerini almak amacıyla düzenlenmiştir (Erdoğan, 2011: 152). Ayrıca Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda, insan hakları ile anayasa yargısı konularına yer verilmemiştir (Tanör, 1982: 253). Bununla birlikte Büyük Millet Meclisinin, müzakereci yöntemlerle kabul ettiği Anayasada; iktidarın sınırlandırılarak denetlenmesi, kuvvetler birliği ve güçlü bir âdem-i merkezîyetçilik konularına değinilmiştir (Can, 2021: 127).

1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu, milli egemenlik ve güçler birliği ilkelerini kabul ederek Osmanlı-Türk anayasa geleneğinden kopmuştur. 1876 Kanuni Esasinin en önemli özelliklerini yürürlükten kaldırmış, ikili meclis yapısını da değiştirmiştir. Kurtuluş Savaşının izlerini taşıyan bu anayasa, Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olmuştur. Aynı zamanda geçiş anayasası niteliğindeki Teşkilatı Esasiye Kanununda meclis üstünlüğü benimsenmiş ve meclis başkanına geniş yetkiler tanınmıştır. Ayrıca Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Büyük Millet Meclisi'nde kabulü sırasında herhangi bir özel yöntem ya da yeter sayıları gibi anayasa yapım şartları uygulanmamıştır (Yamaç, 2020: 215). Bu bakımdan hem görüşme süreci hem de yasama yöntemi konularında kendine özgü özellikler barındırmasıyla diğer anayasalardan ayrılmaktadır (Tekin ve İba, 2020: 16).

1921 Anayasası'nın 20. maddesinde belirtildiği üzere özerk bir yerel yönetim birimi olan nahiyelere yargısal yetki verilmiştir (Can, 2021: 157). Ayrıca Anayasa'nın düzenlenmemiş olduğu yargı yerinin boşluğunu da İstiklal Mahkemeleri doldurmuştur (Yamaç, 2020: 215). Bunun dışında bir de olağan mahkemelerin varlığına dokunmayan bir Temyiz Mahkemesi kurularak Büyük Millet Meclisi'nin belirlediği şartlara göre adli kararların denetiminden sorumlu tutulmuştur (Can, 2021: 157).

1921 Anayasası'nın üç yıllık ömründen sonra hazırlanmış olan 1924 Anayasası, demokratik bir hukuk devletinin taşınması gereken kuralları düzenlemiştir. Bu doğrultuda milli egemenlik, bağımsız yargı mercileri ve anayasanın üstünlüğü konularına yer vermiştir. Her ne kadar bu konuları düzenlemiş olsa da anayasaya aykırı normları denetleyen bir organ bulunmadığı için söz konusu ilkelerin hukuki güvencesi sağlanamamıştır (Yayla, 2011: 99). Diğer taraftan Teşkilatı

Esasiye Kanunu parlamenter rejim ve meclis hükümeti özelliklerinde karma bir hükümet sistemi öngörmüştür (Çelebi, 2018: 1640). Anayurt, bu karma hükümet sistemine ‘nevi şahsına münhasır (*sui generis*)’ diyerek yeni rejimin kendine has özellikler yansıttığını belirtmiştir (Anayurt, 1997: 648).

1924 Anayasası, anayasanın üstünlüğü ilkesini benimsemiş ve bunu 103. maddesinde “...Hiçbir kanun Teşkilatı Esasiye Kanununa münafi olamaz.” diyerek açıklamıştır. Ancak anayasanın üstünlüğü ilkesini benimsemiş olsa bile kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen bir mahkemeyi öngörmediği için yargısal denetimin varlığından da söz etmek mümkün değildir (Tanör, 2015: 312).

6.2. 1961 ANAYASASI SONRASI

1924 Anayasası temel hak ve özgürlükleri tanımaya rağmen bu hakların sadece adlarını saymakla yetinmiştir. Ayrıca insan haklarının sınırlarının yalnız kanunlarla çizilebileceğini belirterek bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisine geniş bir takdir yetkisi sunmuştur. Ancak 1924 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne verdiği bu geniş takdir yetkisini denetleyecek herhangi bir yargısal sistemi düzenlememiştir. Bu yüzden çok partili hayata geçişle birlikte temel hak ve özgürlükleri ölçsüz şekilde sınırlayan anayasaya aykırı kanunların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Öden, 1999: 26). Askeri darbenin yaşandığı 27 Mayıs 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesinin yönetime geçmesiyle yeni bir anayasanın yapımına başlanılmıştır.

Türkiye'nin Anayasal Sistemi, 1982 Anayasası ile halkoylaması yoluyla hayata geçirilmiştir. Ancak bunun öncesinde, 1961 ve 1982 Anayasalarının kabul edilmesi için halkoylamaları gerçekleştirilmiştir. Bu halkoylamaları, vatandaşların anayasanın kabulü veya reddi konusunda doğrudan söz sahibi olduğu demokratik bir sürecin bir parçasıdır. Bu süreçlerde halk, anayasanın temel ilkelerini ve düzenlemelerini onaylama veya reddetme hakkına sahip olmuştur. Bu şekilde, Türkiye'nin anayasa yapma süreci, halkın katılımını ve iradesini yansıtan önemli adımlardan biridir (Zenginkuzucu, 2013:6).

Türk anayasacılığında 1961 Anayasası'nın özel olarak kurduğu Anayasa Mahkemesiyle birlikte Avrupa modeli merkezleşmiş bir anayasa yargı sisteminin temelleri atılmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2015: 478). Bununla birlikte 22.04.1962 tarihli 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Anayasa Mahkemesi kurulmuş ve kanunların anayasaya aykırılıklarının iptal ve itiraz davalarıyla mahkemeye başvurulabilme imkânı sağlanmıştır (Aliefendioğlu, 1986: 24). Ayrıca genel mahkemelere de bazı durumlarda uygunluk denetimi yapabilme yetkisi verilerek mahkemelerin aykırılık iddialarını kendi kanılarına göre değerlendirebileceklerini belirtmiştir. Ancak genel mahkemelerin esas hakkındaki kararı kesinleşinceye kadar Anayasa Mahkemesinden bir karar gelmesi durumunda, mahkemelerin bu karara uymalarının zorunlu olduğuna hükmedilmiştir (Aliefendioğlu, 1986: 29).

1961 Anayasası Türk Anayasacılık tarihini doruk noktaya ulaştırarak 1971 ve 1973 yıllarında önemli değişikliklere uğramış ve 12 Eylül 1980 tarihinde de ömrünü tamamlamıştır (Eroğul, 2000: 283). Burada yer alan anayasa değişikliğini içeren 1971 ve 1973 yılındaki düzenlemeler terörün önlenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amacın gerçekleşmesi için de Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) ile Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi özel yargılama makamları kurulmuş ve Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) anayasaya eklenmiştir. Ancak bütün bu düzenlemeler karşısında terör olaylarının bitmemesi ve siyasi kurumların devlet başkanını seçemediği dönemlerin yaşanması sebebiyle ülke yönetimi yeni bir askeri darbeye karşılaşmıştır (Çınar, 2017: 600). Bu bakımdan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980'de gerçekleştirdiği darbeye hükümete el koyulmuş ve kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi ülkenin yönetimine geçmiştir (Gözübüyük, 2000: 143). Darbenin ardından yeni bir anayasa yapımına başlanarak Milli

Güvenlik Konseyi (MGK) ile Danışma Meclisi (DM) tarafından 1982 Anayasası oluşturulmuştur (Uslu, 2018: 89).

1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması konusunda uzun açıklamalar yapması ve hemen hemen her konuyu anayasa hükmüne bağlaması sonucunda 177 maddeden oluşan bir metin haline gelmiştir (Atar, 2017: 55). Öte yandan 1961 Anayasası'na göre bazı sınırlamalar öngörmesine rağmen anayasa yargısı ile Anayasa Mahkemesini aynen kabul etmiştir. Yeni anayasa ile birlikte Anayasa Mahkemesine ilişkin konular yeniden düzenlenerek anayasal hükme bağlanmıştır (Gözübüyük, 2000: 268). Bu bağlamda 44 sayılı Kanun, 10.11.1983 tarihli 2949 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun ile tekrar düzenlenerek yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 1961 Anayasası'nın genel mahkemelere tanıdığı uygunluk denetimi yapma yetkisi kaldırılmış ve iptal davasına başvuran kişiler açısından sınırlandırma yapılmıştır (Tunç, 2019: 387). Bununla birlikte 2949 sayılı Kanun, 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle 30.03.2011 tarihinde çıkarılan 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun (AYMK) ile yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle AYMK, Anayasa Mahkemesine son şeklini vererek halen yürürlüktedir (Eren, 2021: 1096).

7. ANAYASAYA UYGUNLUK DENETİMİ

Anayasa yargısı kavramı ortaya çıkmadan önce 19. yüzyılda Avrupa ülkelerinde, insan haklarının temel koruyucusu kanunlar olarak görülmüştür. Çünkü kanunlar, yasama organınca yapılmış ve bu sayede yürütme organından gelebilecek tehlikelere karşı güvence sağlamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan gelişmeler neticesinde yasama organının da kanunlara dayanarak bireyler üzerinde baskıcı veya otoriter sistemleri uygulayabileceği anlaşılmıştır (Tunç, 2019: 372). Bu yüzden temel hak ve özgürlüklerinin etkin şekilde korunması için anayasa yargısı ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda anayasa yargısı ilk olarak ABD'de, ülkenin federal yapısından kaynaklı olarak doğmuş olsa da temelinde insan haklarının yasama organına karşı güvence altına alınması fikri yer almıştır. Temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla gündeme gelen anayasa yargısı, demokrasi alanındaki yeni gelişmeler, kuvvetler ayrılığı olgusu altında şekillenen yönetim yapıları ve anayasanın üstünlüğü ile hukuk devleti ilkelerinin önemli hale gelmesiyle giderek yaygınlık kazanmıştır (Atar, 2017: 323-324).

Anayasa yargısının başlıca görevi insan haklarının güvence altına alınmasını sağlamaktır (Kabaoğlu, 1991: 321). Ayrıca kanunların anayasaya uygunluklarının yargısal denetimini de yapmaktadır (Kaya, 2017: 36). Bu denetimde, uygunluğun ayırım gözetmeksizin bütün mahkemelerce yapılabildiği genel mahkeme sistemi ile denetim görevinin tek bir mahkemeye verildiği özel mahkeme sistemi bulunmaktadır. Avrupa'da uygunluk denetiminden sorumlu olarak özel mahkeme statüsünde Anayasa Mahkemeleri kurulmuşken, Amerika kıtasında ise uygunluk denetimi genel mahkemelerce yerine getirilmektedir (Eren, 2021: 1079). Aynı zamanda ABD'nin uyguladığı denetime Amerikan sistemi denilirken, Avrupa ülkelerindeki denetime ise Avusturya sistemi veya Avrupa sistemi denilmiştir. Türkiye'de de uygunluk denetimi yetkisi özel olarak kurulan Anayasa Mahkemesine verilmiştir (Tunç, 2019: 372-373).

7.1. UYGUNLUK DENETİMİNİN KONUSU

1982 Anayasası'nın II. kısmında yer alan Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkileri başlıklı 148. maddesinde belirtildiği üzere kanunlar, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü uygunluk denetiminin konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu madde uyarınca Anayasa Mahkemesi bu normları şekil ve esas bakımından denetlemektedir. Ayrıca 148. maddeye göre anayasa değişiklikleri de uygunluk denetiminin konusunu oluşturmakla birlikte bu değişikliklerin sadece şekil bakımından denetimi yapılmaktadır. Diğer taraftan Anayasa Mahkemesince yapılan uygunluk denetiminin başında kanunlar yer almaktadır (Erdoğan, 2011:

309). Nitekim 148. maddede de ilk olarak kanunların sayıldığı görülmektedir. Böylece uygunluk denetiminin asıl konusunu kanunlar oluşturmaktadır. Hukuki yaptırım öngörmeyen bütçe kanunları gibi şekli nitelik taşıyan tüm kanunlar uygunluk denetiminin konusu içerisinde ele alınmaktadır (Özbudun, 2002: 407).

1982 Anayasası'na göre uygunluk denetiminin diğer bir konusunu Cumhurbaşkanlığı kararnameleri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda uygunluk denetimi yapmakla görevli olan Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin anayasaya uygun olup olmadığını denetleyebilmektedir. Ancak normlar hiyerarşisinde kanunlar ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin eşit düzeyde bulunmasından dolayı bu kararnamelerin kanunlara uygunluğunu denetleyememektedir. Bunun dışında kanunlar ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri arasında herhangi bir norm çatışmasının gerçekleşmesi halinde ise kanun hükümleri esas alınmaktadır (Atar, 2019: 250).

Fakat Cumhurbaşkanı, olağanüstü hâl dönemlerinde kararnameler çıkarabilir. Bu kararnameler Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi değildir. Ayrıca Cumhurbaşkanı olağanüstü hâl dönemindeki kararnameleri, olağan dönemdeki kararnamelerden farklı olarak temel hak ve özgürlükleri kısmen veya tamamen durdurabilir. 1982 Anayasasının 119. maddesine göre, "Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104. maddenin 17. fıkrasının 2. cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur." Olağanüstü dönemlerde Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa Mahkemesi denetimine tabi olmaması, hukuk devleti ilkeleri ve demokratik toplum düzenine aykırıdır. Bu durum, hukukun üstünlüğü prensipleri açısından önemli bir eleştiri konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Kararnamelerin keyfi veya anayasaya aykırı hükümler içermesine karşı etkili bir denetimin yapılamaması bu durumun sonucudur. Anayasa Mahkemesi'nin olağanüstü dönemlerde Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini denetlememesi, hukuk devleti ilkesini zayıflatabilir ve yasama organının yetkisini sınırlayabilir. Kararnamelerin denetime tabi olmaması, Cumhurbaşkanı ve dolayısıyla yürütme organının olağanüstü yetkilerle yürüttüğü politikaların hukuksal açıdan denetlenemez olması anlamına gelir. Bu durum, anayasanın koruması altındaki hak ve özgürlüklerin keyfi şekilde ihlal edilebileceği riskini artırabilir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Zenginkuzucu, 2022:141-142).

Uygunluk denetiminin bir diğer konusunu oluşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzükleri meclisin görevleri, çalışmaları ve kendi iç işleriyle ilgili kuralları içeren düzenlemeler şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda meclis dışında kalan konulara ve vatandaşları ilgilendiren durumlara İçtüzükle düzenleme getirilememektedir (Kayıhan, 2011: 61). Diğer taraftan TBMM İçtüzüğü bir kanun statüsünde sayılmayıp parlamento kararı olmasına rağmen, siyasi yönden taşıdığı önem nedeniyle Anayasa Mahkemesinin gerçekleştirdiği uygunluk denetiminin içerisinde yer almaktadır (Özbudun, 2002: 409). Ancak İçtüzükler hukuki yapısı gereği bireylere yönelik hükümler taşımadıkları için herhangi bir hukuksal uyumsuzluk sonucunda mahkemede dava açılmamakta ve somut norm denetimine konu olması da mümkün görülmemektedir. Bu sebeple İçtüzükler nitelikleri itibarıyla sadece iptal davasına yani soyut norm denetimine konu olabilmektedir (Anayurt, 2013: 199). Öte yandan 1982 Anayasası'nın 148. maddesinde belirtildiği üzere anayasa değişiklikleri de uygunluk denetiminin konusunu oluşturmaktadır. Ancak anayasa değişikliklerinin yargısal denetiminin sadece şekil bakımından denetimle sınırlı olacağı belirtilmiştir (Özbudun, 2004: 409).

Kanunlar, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, TBMM İçtüzüğü ve anayasa değişiklikleri uygunluk denetiminin konusunu oluştururken, kanunlarla eşit düzeyde bulunan milletlerarası antlaşmalar bu denetimden muaf tutulmuştur (Erdoğan, 2021: 309). 1982 Anayasasının 90. maddesinin son fıkrasına göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası antlaşmalar

kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.” Bu durum, hukukun üstünlüğü ilkesine ve anayasal dengeye zarar vermektedir. Bu hüküm Anayasa Mahkemesinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde hukuka uygunluk denetimi yapma görevini kısıtlamaktadır. Anayasa Mahkemesinin sadece iç hukuka aykırılığı denetlemesi, milletlerarası hukuk normlarının korunması ve uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi açısından yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenlerle, 1982 Anayasasının 90. maddesi, milletlerarası antlaşmaların Anayasa'ya uygunluk denetimine tabi tutulmasını engelleyerek hukukun üstünlüğü ilkesine ve anayasal dengeye zarar vermektedir. Bu hükmün gözden geçirilerek, Anayasa Mahkemesinin milletlerarası antlaşmaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme yetkisinin genişletilmesi önemli bir adım olacaktır.

7.2. UYGUNLUK DENETİMİNİN KAPSAMI

1982 Anayasası'nın 148. maddesinde “Anayasa Mahkemesi, kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetler ve bireysel başvuruları karara bağlar. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.” denilerek Anayasa Mahkemesince yapılan uygunluk denetiminin kapsamı genel bir ifadeyle belirtilmiştir. Açıklanan bu maddeye göre Anayasa Mahkemesinin yaptığı denetimin şekil ve esas bakımından olmak üzere ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil bakımından denetimde kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün anayasada belirtilen şartlara uygun olarak yapıp yapılmadığının denetimi gerçekleştirilmektedir. 1982 Anayasası, şekil bakımından yapılan denetim sonucunda verilebilecek iptal kararlarının nedenlerini sınırlandırmıştır (Sabuncu, 2007: 280-281). Bu durum Anayasa'nın 148/2. maddesine göre “Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaz; def'i yoluyla da ileri sürülemez.” şeklinde açıklanmıştır.

Yukarıda açıklanan madde hükmüne göre 1982 Anayasası, sadece kanunlar ve anayasa değişikliklerinin şekil denetiminde bir sınırlandırmaya gitmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nde ise şekil yönünden herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. Böylelikle Anayasa Mahkemesi hem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini hem de meclis içtüzüğü'nü serbestçe denetleyebilmektedir. Bununla birlikte Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve meclis içtüzüğü, iptal davasının açılma süresi ile iptal davasını açabilenler yönünden Anayasa'nın 148. maddesindeki kanunların şekil yönünden denetimini içeren hükme bağlı olmayıp Anayasasının 150 ve 151. maddelerinde yer alan iptal davası hakkındaki genel hükümlere bağlı tutulmuştur (Özbudun, 2004 s. 425).

Denetime konu olan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini çıkarmaya yetkili olan Cumhurbaşkanının kendisidir. Bu kararnameler yasalarla eşit düzeyde bulunmakla birlikte bir yürütme işlemi sayıldığı için idari usullere göre hazırlanarak çıkarılmakta ve Cumhurbaşkanınca imzalanarak kabul edilmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmektedir (Atar, 2019: 249). Daha önce yukarıda değinildiği gibi Anayasa, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil bakımından denetlenmesine herhangi bir kısıtlama getirmemiştir. Ancak kararnamelerin yapılma biçimi nedeniyle bu denetimin

Cumhurbaşkanının kendisi, onun tarafından imzalanmış olma ve Resmî Gazetede yayımlanmış olma hususlarıyla kısıtlı olacağı anlaşılmaktadır (Sabuncu, 2007: 281).

Esas bakımından denetim ise anayasaya uygunluk denetimine konu olan hukuk kuralının içerik yapısında ölçü norm olarak ele alınan anayasa kuralı veya kurallarıyla çelişen bir yönün bulunup bulunmadığının araştırıldığı bir denetimdir (Cuhruk, 1987: 12). Diğer bir ifadeyle şekil bakımından denetime konu olan usul şartlarının dışında kalan anayasada belirtilmiş kurallara ne denli uyulduğunun araştırıldığı bir denetim yöntemidir (Anayurt, 2020: 141). Dolayısıyla bu denetim türünde kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi veya TBMM İçtüzüğü'nün anayasa hükümleriyle çatışıp çatışmadığının denetimi yapılmaktadır. Aynı zamanda esas denetim, herhangi bir hukuk metninin anayasa karşısındaki geçerliğinin ve güvenilirliğinin denetlenmesi olarak da belirtilmektedir (Sabuncu, 2007: 284).

Ülkemizde anayasa hukuku öğretisi kapsamında, kamu hukukunda yer alan idari işlemlerin hukuka aykırılık sebepleri ile kanunların anayasaya uygunluğunda yapılan esas yönünden denetim arasında bir paralelliğin kurulmasının gerekli oluşu üzerine çok sayıda görüş bulunmaktadır (Cuhruk, 1987: 28). Bu bakımdan denetime konu olan kanunun anayasaya aykırılığı sebep, amaç ve konu unsurları boyutunda ele alınmaktadır. Bu unsurlar, esasa ilişkin denetimdeki unsurları oluşturmaktadır (Teziç, 2012: 28). Böylelikle Anayasa Mahkemesi, söz konusu denetimleri yaparken bir kuralın kamuya fayda sağlayıp sağlamayacağı veya ülkeye yararlı olup olmayacağına yönelik değerlendirmeyi içeren yerindelik denetimi yapmayıp sadece hukuki bir kontrol gerçekleştirmektedir (Sabuncu, 2007 s. 284). Çünkü normların ülke şartlarına uygun olup olmaması ya da faydalı ve zararlı olduğu kısımlar uygunluk denetiminin kapsamı içerisinde yer almamaktadır. Böylece Anayasa Mahkemesi uygunluk denetimi yaparken söz konusu normların sadece anayasa karşısındaki hukuki boyutlarını ele almaktadır (Cuhruk, 1987: 13).

8. UYGUNLUK DENETİMİ TÜRLERİ

19. yüzyıla damgasını vuran anayasacılık hareketleri, yazılı anayasaların doğmasıyla son bulmamış aksine devlet organlarının yazılı anayasalara uymasını zorlayacak yollar aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda anayasaya uygunluk konusunda çeşitli denetim türleri bulunmuştur (Soysal, 1968: 167). Böylelikle insan haklarının korunduğu, hukuk devleti ilkesinin benimsendiği ve yazılı bir anayasanın olduğu bütün ülkelerde anayasa uygunluk denetimi, devletin temel ve vazgeçilmez bir unsuru olmuştur (Kanadoğlu, 2004: 108).

Literatürde uygunluk denetimi türleri açısından farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu bağlamda kimi yazar (Erdoğan, 2011: 42-43; İba ve Kılıç, 2018: 56; Gören, 2015: 328.) denetimi zaman boyutunda ele alarak önleyici ve düzeltici denetim kavramlarına yer verirken, kimi yazar ise denetimin yapıldığı organa vurgu yaparak siyasi ve hukuki denetim türlerini açıklamıştır. Bununla birlikte bazı yazalar (Gören, 1996: 71) da denetimin yapılış şekli üzerinde durarak soyut norm denetimi, somut norm denetimi ve bireysel başvuru yollarına değinmişlerdir.

8.1. ZAMAN BAKIMINDAN YAPILAN DENETİM

Anayasaya uygunluk denetimi türlerinden biri olan denetimin yapılma zamanında ilgili hukuki işlemin yürürlüğe girdiği zaman ölçütü dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla burada anayasaya uygunluk denetimi yapmakla yetkili olan merci, uygunluk kontrolü yaparken ilgili normu ya yürürlüğe girmeden önce ya da yürürlüğe girdikten sonra denetlemektedir (İba ve Kılıç, 2018: 56). Böylelikle bu denetim türünde önleyici denetim ve düzeltici denetim olmak üzere iki ayrı kavram karşımıza çıkmaktadır.

8.1.1. ÖNLEYİCİ DENETİM

Meclis genel kurulunda bir kanunun kabulü safhasında meydana gelen hukuki boyuttaki duraksamalı sorunların çözümü için başvuru olan önleyici denetimde (Gören, 1996: 328) henüz yürürlüğe girmemiş olan kanunların anayasaya uygunluklarının kontrolü yapılmaktadır. Önleyici denetim kanunlar yürürlüğe girmeden önce yapıldığı için yayımlanmış bir kanun hakkında sonradan aykırılık iddiası ileri sürülemez. Eğer yürürlüğe girmiş bir kanuna yönelik aykırılık itirazında bulunulmuşsa söz konusu iddialar asılsız çıkmaktadır. Bu bağlamda önleyici denetim hukuk düzeninin sağlıklı işlemesine katkı sağlaması bakımından önemli bulunmaktadır (Teziç, 2012: 251).

Mahkeme statüsünde bulunmayan bir organın yaptığı önleyici denetimde, yasaların henüz hazırlık aşamasındayken veya yürürlüğe girmeden önce anayasaya uygun olmayan aykırılıkların giderilmesi amaçlanmaktadır (Erdoğan, 2011: 42). Öte yandan anayasaya uygunluk denetiminin yapıldığı zamana göre değerlendirilen önleyici denetim (Değerli, 2020: 79) Türkiye’de uygulanmamaktadır. Bu denetime Fransa örnek olarak gösterilmekle (Ergün, 2019: 76) birlikte ülkenin geleneksel yöntemlerinden birini oluşturmaktadır. Fransa’nın 1800 tarihli Anayasası, ‘Koruyucu Senato’ adlı bir siyasal organ kurarak yasaların yürürlüğe girmeden önce anayasaya uygunluğunun denetlenmesi görevini bu organa vermiştir (Erdoğan, 2011: 42).

Önleyici denetim diğer bir tanımda ise ‘önceden denetim’ şeklinde ifade edilerek, yasanın anayasaya aykırılık meselesinin henüz yürürlüğe girmeden önceki aşamada incelenmesi ve kararlaştırılması olarak tanımlanmıştır (İba ve Kılıç, 2018: 57). Kanunların yürürlüğe girmeden önce denetlenmesini sağlayan bu denetim, hukuki düzenin güvenliğini ve güvenilirliğini artırıcı katkılar sağlamaktadır. Ayrıca uzun yıllar uygulanmış bir normun, sonradan anayasaya aykırılık oluşturduğunun tespit edilmesi sonucunda ortaya çıkabilecek güçlüklerin önüne de geçmektedir. Aynı zamanda uluslararası antlaşmalarda bu denetim, sözleşme onaylanmadan ve henüz taraflara bağlayıcılık kazandırmadan yapılacağından dolayı daha sonradan oluşabilecek sorunların çözümsüz kalmasına da engel olacaktır (Tunç, 2015: 383).

8.1.2. DÜZELTİCİ DENETİM

Düzeltilici denetim diğer bir ifadeyle giderici denetim kanunların yürürlüğe girmesinden sonra yapılan bir denetimdir. Ayrıca kanunların henüz somut bir olayda uygulanmadan açılan bir dava yoluyla denetlenmesi neticesinde bu denetime soyut norm denetimi de denilmektedir (Teziç, 2012: 252). Başka bir tanımda ise düzeltici denetim, yasaların yürürlüğe girmesinin ardından yetkili organların ya da makamların başvurusuyla mahkemeler nezdinde yapılan bir hukukilik denetimi şeklinde ifade edilmektedir. Düzeltilici denetimde meydana gelmiş olan anayasaya aykırılığın düzeltilmesi amaçlanmaktadır. Bu denetim İtalya, Avusturya, İspanya, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerde halen uygulanmakta olup, günümüz anayasacılık düzeninde en çok kabul gören denetimlerin başında gelmektedir. Bu denetim yoluyla, yürürlüğe girmiş olan anayasaya aykırılık teşkil eden bir normun geçersiz kılınması hedeflenmektedir. Düzeltilici denetimde temel esas ilgili normun siyasi açıdan gerekli ya da ihtiyaçları karşılamasına yönelik olmayıp sadece anayasaya uygunluğunun incelenmesidir (Erdoğan, 2011: 43).

Türk hukuk sisteminde denetim türü açısından yasalar, Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmekte ve bu noktadan itibaren yasaların anayasaya aykırılık sorunu gündeme taşınmaktadır. Burada yasaların yürürlüğe girebilmesinin temel şartı; Türkiye Büyük Millet Meclisinde kabul edilmesi, Cumhurbaşkanı tarafından imzalanması ve Resmî Gazetede yayınlanması olarak yer almaktadır. Dolayısıyla düzeltici denetimin başlayabilmesi için Resmî Gazetede yayımlanması gerekmekte olup yürürlüğe girmek üzere ya da yürürlüğe girmiş olan bir normun anayasaya uygunluk denetimi de beraberinde gelmektedir. Böylece Türk anayasa

yargısında geçerli ve uygulanmakta olan kural düzeltici denetim sistemi olarak yer almaktadır (İba ve Kılıç, 2018: 58).

8.2. ORGAN BAKIMINDAN YAPILAN DENETİM

Organ bakımından denetim, normlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan anayasanın altındaki normların yapılış sürecinde yer alan merciler veya bu süreç dışında bulunan merciler tarafından yapılan uygunluk denetimidir. Hukuki normların yapılış sürecinde yer alan merciler siyasi nitelik taşıırken bu sürecin dışında kalan merciler ise hukuki bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla organ bakımından denetim türünde, uygunluk denetimini gerçekleştirecek olan merciin niteliğine vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda organ bakımından yapılan denetimde siyasi (politik) ve hukuki (yargısal) denetim olmak üzere iki farklı uygunluk kontrolü bulunmaktadır (Değerli, 2020: 9).

8.2.1. SİYASİ DENETİM (POLİTİK)

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminin siyasi bir organa bırakılmasına siyasi denetim denilmektedir (Teziç, 2012: 210). Bu bağlamda çıkarılacak olan kanunların anayasaya uygun olup olmadığının denetlenmesi görevi doğrudan doğruya yasama organına verilebilir (Soysal, 2011: 168) veya çeşitli siyasal organlardan birine ya da birkaçına bırakılabilir (Özbudun, 2004: 394).

Siyasi denetimde meclis, anayasaya uygunluğunun sağlanması için kendi içerisinde özel bir komisyon kurarak kanun tekliflerini buradan geçirebilmekte veya üstün yetkilerle donatılmış kişilerden anayasa jürisi oluşturarak onların görüşlerine uyulacağına dair önceden bir karar alabilmektedir. Nitekim 1924 Anayasası kanunların anayasaya uygunluk denetiminin görevini doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisine vermiş ve meclis kendi bünyesinde bir komisyon kurarak siyasi denetimi uygulamıştır (Soysal, 2011: 168). Fransa'da ise siyasi denetimi Anayasa Jürisi (*Jurie Constitutionnaire*) sağlamıştır. Fransız İhtilali sonrası 1795 Anayasası hazırlanırken dönemin ünlü politikacısı Siyeyes tarafından kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli bir anayasa jürisi, konvansiyon meclisinde önerilmiştir. Mecliste görüşülen bu jüri siyasi bir kuruluş olarak yer almıştır. Ancak öneri mecliste reddedilmesine rağmen Napoléon Bonaparte öncülüğünde 1799 Anayasası hazırlanırken, uygunluk denetimi yapmakla görevlendirilen Koruyucu Senato (*Sénat Conservateur*) adlı kuruluş anayasada yer almıştır. Bu Senato kanunların yayınlanmasından önceki on gün içinde ön denetim yani siyasi denetim yapmıştır. Ne var ki Koruyucu Senato anayasaya uygunluk denetimi yapmak yerine Napoléon'un görüşlerine karşı çıkmayarak ona sadık kalma özelliği öne çıkmış bir kuruluş olarak kalmıştır (Teziç, 2012: 11).

Anayasaya uygunluk denetiminin siyasi bir organa bırakıldığı politik denetim tarihi bakımdan ilk başvuru kontrol mekanizmalarından biri olmuştur (Ergül, 2019: 74). Ancak yukarıda verilen Koruyucu Senato uygulamasında görüldüğü gibi siyasal organlar tarafından yapılacak denetimin, insan haklarına yönelik yeterli teminatı gösteremeyeceği anlaşılmıştır. Bu yüzden siyasi kontrol mekanizmasının yerine uygunluk denetiminin yargı çatısı altında yapılabilmesine imkân sağlayan hukuki denetim sistemi benimsenmiş ve yaygınlık kazanarak günümüze ulaşmıştır (Özbudun, 2004: 394).

8.2.2. HUKUKİ DENETİM (YARGISAL)

19. yüzyılda temel hak ve özgürlüklerin en büyük güvencesinin kanunlar aracılığıyla sağlanacağına yönelik bir anlayış gelişmiştir. Çünkü temel hak ve özgürlüklere yönelik yürütme organından gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı sadece yasama organınca önlem alınabileceği anlaşılmıştır. Bu yüzden yasama organı tarafından çıkarılan kanunlar özgürlüklerin yegâne koruyucusu olarak görülmüştür. Ancak o dönemde meydana gelen çeşitli olaylar

sonucunda yasamanın da kanunlar aracılığıyla insan hakları üzerinde otoriter bir rejim oluşturabileceği yadsınamaz hale gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşında insan haklarının hiçe sayıldığı olayların yaşanması temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik atılan adımları körüklemiştir. Bu durumlar neticesinde gelişen anayasacılık hareketlerinin temel odağı da anayasa yargılaması veya hukuki denetim mekanizmaları üzerine olmuştur (Teziç, 2012: 216).

Savaş sonrası başlayan anayasacılık hareketleri döneminde Batı Almanya ve İtalya anayasaları yargısal denetim sistemini benimsemiştir. Savaş öncesi anayasa yargısını kabul eden Avusturya, savaş sonrası bu kabulünden geri dönmüştür. 1970'li yıllarda Akdeniz ülkeleri ve 1980'li yılların sonunda da Doğu Avrupa ülkeleri hukuki denetim sistemini kabul etmiştir. Böylelikle savaşın bitimiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından tüm Avrupa ülkelerinde de kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetim sistemiyle yapılmasına dair gelişmeler hız kazanmıştır (Özbudun, 2004: 395). Aynı zamanda yargısal denetimle birlikte anayasalar üstün hukuk normu olarak sayılmıştır. Ayrıca hukuk devletinin inşa edilmesinde başvurulabilecek en iyi yöntemin yargısal denetim sistemi olduğu anlaşılmıştır (Tunç, 2019: 242). Dolayısıyla insan haklarının korunmasını ve güçlenmesini sağlayan yargısal denetim, bütün ülkelerde demokrasinin gelişmesine de katkı sağlamıştır (Teziç, 2012:217).

8.2.2.1. ŞEKİL DENETİMİ

1982 Anayasası'nın 148/2. maddesine göre "Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaz; def'i yoluyla da ileri sürülemez." denilerek şekil denetiminin kapsamı açıklanmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin 1987 tarihli bir kararında "Şekil bakımından denetim, ...mevzuatın Anayasa ve İçtüzükte öngörülmüş bulunan usul ve şekil kurallarına uygun biçimde yapılıp yapılmadığı hususlarının denetimidir; Zira, herhangi bir hukuk kuralı ancak Anayasanın öngördüğü ya da Anayasaya uygun hukuk kurallarının müsaade ettiği usullere göre konulabilir. Biçim kuralı; bir tasarı ya da teklifin kanunlaşmasına kadar geçirdiği tüm evrelerde uyulması gereken usul ve şekil kurallarının bütünüdür ifade eder." denilerek şekil denetiminin tanımına yer verilmiştir.

8.2.2.2. ESAS DENETİM

Esas denetim, kanunun içerik açısından anayasaya uygun olup olmadığının araştırıldığı yani içe dönük bir araştırmanın yapıldığı denetimdir (Teziç, 2012: 227). Diğer bir ifadeyle hukuki normların anayasa hükümleriyle çatışması sonucunda yapılan bir içerik denetimidir (Özbudun, 2004: 416). Bu denetim kanunun, anayasa karşısındaki hukuksal değerinin ölçülmesine katkı sağlamaktadır. Anayasa Mahkemesi kanunları esas yönden incelerken yasama organı gibi hareket ederek bir yerindelik denetimi gerçekleştirememektedir. Böylece yasamanın siyasi kimliğini yansıtan kanunların ülke dinamiklerine (ekonomi, coğrafi, demografi gibi) uygunluğunu denetleyememektedir. Bunun yerine Anayasa Mahkemesi sadece uygunluk denetimi yaparak söz konusu kanunların anayasa hükümlerine aykırılıklarını araştırmaktadır. Böylelikle hem anayasayı savunmakta hem de anayasanın sözcülüğünü üstlenmiş bulunmaktadır (Teziç, 2012: 228). Ayrıca anayasaya aykırı olmamak üzere her şey kanun konusu yapılabilmektedir. Nitekim 1982 Anayasası kanunları bir konu boyutunda sınırlandırmamıştır. Bu bakımdan yasama organının kanun konusu oluşturmada geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır (Özbudun, 2004: 418). Öğretide 'Yasamanın Genelliği' olarak tanımlanan bu yetki sayesinde meclis, herhangi bir konuda düzenleme yaparak istediği kadar ayrıntıya girebilmektedir (Tunç, 2019: 390). Ancak kanunlar anayasaya aykırı nitelik taşıyamadıkları için yasama organı da bu takdir yetkisini

anayasa kuralları çerçevesinde kullanabilmektedir (Özbudun, 2004:418). Bu bağlamda esas denetim bir hukuki kontrol olup, yasama organının takdir yetkisine veya yerindelik anlayışına müdahale anlamına gelmemektedir (Özer, 2015: 307).

1982 Anayasası'nda, hukuki denetimin içerisinde yer alan şekil ve esas denetimlerinden sadece şekil denetiminden söz edilmiştir. Hatta bu durum Anayasa Mahkemesinin bir kararında "Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini belirleyen Anayasanın 148. maddesinde, ...yasaların esas yönünden denetimine yer verilmediği gibi, bunların biçim yönünden denetimleri de teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlı tutulmuştur." şeklinde ifade edilmiştir.

Bir hukuki normun esası, hukuk alanında ortaya çıkardığı sonuçla bağlantılıdır. Bu doğrultuda yapılan değişiklik ve yenilikler onun esas konusunu oluşturmaktadır. Örneğin; bir temel hakkın sınırlandırılması, bazı bireylere birtakım yeni hakların verilmesi, yasak olan bir uygulamanın son bulması gibi durumlar normun esası içeriğinde ele alınmaktadır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi bu konularda, normun esası açısından anayasaya uygunluğunu incelerken hukukun evrensel nitelikteki ilkeleri ile kurallarına ve anayasanın belirlediği ölçütleri taşıyıp taşımadığına yönelik bir değerlendirme yapmaktadır. Söz edilen bu değerlendirme kapsamında anayasa yapmanın önemi ve demokratik bir yapıdaki sağlayacağı işlevi de ele almak faydalı bulunmaktadır (Erdoğan, 2011: 310).

8.3. BAŞVURU ŞEKLİ BAKIMINDAN YAPILAN DENETİM

Denetimin yapılma şekli bakımında, uygunluk kontrolünü başlatacak denetim usulleri ve bu usullerin işleyiş biçimleri ön plana çıkmaktadır. Burada yer alan denetim, anayasaya aykırı olan bir normun herhangi bir somut olayla bağlantılı olmaksızın soyut olarak aykırılığın ileri sürülmesiyle başlayabilmektedir. Diğer taraftan anayasaya aykırı bir normun somut bir olaya uygulanmasıyla dava yolu işletilerek uygunluk denetimi gerçekleştirilebilmektedir (Bilgin, 1988: 351). Başka bir ifadeyle bu denetim türünde, yetkili kişilerce açılabilen doğrudan iptal davaları ile bakılmakta olan bir dava sırasında ortaya çıkan aykırılığın Anayasa Mahkemesine iletildiği itiraz davaları bulunmaktadır (Cuhruk, 1987: 13). Dolayısıyla denetimin yapılma şekli bakımında önemli olan husus Anayasa Mahkemesine yapılan aykırılık başvurusudur. Bu başvuru soyut norm denetimi (iptal davası) veya somut norm denetimi (itiraz yolu) şeklinde yapılabilmektedir (İba, 2006: 190). Ayrıca iptal ve itiraz denetim türlerine ek olarak üçüncü bir başvuru yolu da 'Anayasa Şikâyeti' olarak yer almaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2015: 516). Başka bir ifadeyle kişilere doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesine başvurma yetkisi veren 'Bireysel Başvuru' şeklinde ifade edilmektedir (Kaya, 2018: 39).

8.3.1. SOYUT NORM DENETİMİ (İPTAL DAVASI)

Soyut norm denetimi, 1982 Anayasası'nda ve AYMK'nın 35. maddesinde 'iptal davası' şeklinde adlandırılmıştır. Literatürde ise soyut norm denetimi şeklinde kullanıldığı görülmektedir. İptal davası ya da soyut norm denetimi, anayasada belirtilmiş organlar tarafından bir kanuna karşı anayasa yargısında dava açılmasıyla yapılan denetime denilmektedir. Bu denetimde, aykırılığı ileri sürülen kanunun uygulandığı bir dava veya herhangi bir olay mevcut değildir. Dolayısıyla kanunun anayasaya aykırılık taşıdığına dair iddialar sonucu yapılan denetim herhangi bir davayla ilgili olmayıp, soyut şekilde gerçekleştirildiği için soyut norm denetimi olarak ifade edilmektedir (Özbudun 2004: 425). Başka bir ifadeyle soyut norm denetimi, yürürlüğe giren kanunlardan kaynaklı somut uygulamalar gerçekleşmeden önce, Anayasa tarafından yetkilendirilmiş kişilerin doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesine açtığı iptal davasına denilmektedir (İba, 2008: 204).

1982 Anayasası'nın 150. maddesinde "Kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün veya bunların belirli madde ve hükümlerinin şekil ve

esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası açabilme hakkı, Cumhurbaşkanına, Türkiye Büyük Millet Meclisinde en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubuna ve üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyelere aittir.” denilerek soyut norm denetiminin yöntemi açıklanmıştır.

Anayasa Mahkemesinin uygunluk denetiminin yapılabildiği konularda başvurma yetkisi sadece cumhurbaşkanı için genel ve serbest olmasına rağmen herhangi bir milletvekiline veya TBMM’deki tüm siyasi partilere değil sadece 1/5 tutarındaki milletvekilinin veya iktidar/ana muhalefet statüsündeki iki büyük siyasi parti grubu tarafından yetkili olması eleştiri konusu olmuştur. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına kıyasla iptal davasını açmaya yetkili mercileri sınırlamalar getirmiştir. 1961 Anayasasının 149. maddesine göre, “Cumhurbaşkanı; son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısını en az yüzde onunu alan veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsilcisi bulunan siyasî partiler veya bunların meclis grupları ; Yasama Meclislerinden birinin üye tamsayısının en az altıda biri tutarındaki üyeleri; kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ve Üniversiteler, kanunların veya Türkiye Büyük Millet Meclisi, İçtüzüklerinin veya bunların belirli madde ve hükümlerinin Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası açabilirler.”

Anılan bu madde hükmüne göre soyut norm denetimine konu davaların şekil ve esas bakımından incelendiği anlaşılmaktadır. Buna göre esas bakımından, dava konusu normun içeriğinin Anayasa hükümlerine aykırılık taşıyıp taşımadığının denetlenmesidir (Şahin, 2015: 288). Diğer bir ifadeyle soyut kuralların üstün normlarla karşılaştırılarak değerlendirilmesidir (Duran, 1984: 72). Şekil bakımından ise herhangi bir normun mecliste kabul edilebilmesi için anayasa veya yasalarda belirtilmiş olan kurallara uyulup uyulmadığının denetlenmesidir (Şahin, 2015: 288). Söz konusu bu kurallar 1982 Anayasası’nın 148/2. maddesine göre “Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır.” şeklinde sayılmıştır. Böylelikle kanunların, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ve TBMM İçtüzüğü’nün Anayasaya aykırı hükümler içermesi veya Anayasada öngörülen şekil şartlarına uymamaları halinde soyut norm denetimi yolunun işlediği görülmektedir.

Anayasa Mahkemesi 1971 yılında verdiği bir kararında soyut norm denetiminin amacını “...Bilindiği gibi Anayasa, Anayasa’ya aykırı hükümlerin yürürlükten kaldırılması, başka bir deyimle, ayıklanması için "iptal dâvası" müessesesini kurmuştur. Bu müessesenin işleyişi soyut konularda genel nitelikte sonuçlar doğurur...” şeklinde açıklamıştır. Buna göre soyut norm denetiminde nihai amaç, anayasaya aykırı hükümlerin yürürlüğüne son verilmesidir.

Soyut norm denetiminde, aykırılığı ileri sürülen kanun metninin tamamının veya kanun hükümlerinden her birinin Anayasanın bütün maddelerine uygunlukları denetlendiği için bu dava yolunda kapsamlı bir denetim gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan bu yola başvurma yetkisi belli bir zümreye verilmiştir (Gören, 1996: 287). Soyut norm denetimine başvurmaya yetkili olanlar Anayasanın 150. maddesine göre Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisinde en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubu ve üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyelerdir. Bu yetkililerin anayasaya aykırılık iddiası, Anayasa Mahkemesinin davaya başlaması için yeterli bulunmaktadır (Kanadoğlu, 2004: 112). Soyut norm denetimi yoluna başvurmaya yetkili olanlar tarafından açılabilen iptal davasında uyulması gereken esaslar AYMK’nın 38. maddesinde sayılmıştır. Böylece hem Anayasanın ilgili maddelerine hem de AYMK’ye göre iptal davası açma hakkı siyasi otoritelere tanınmıştır.

Soyut norm denetimi yoluyla açılacak davaların süresi Anayasa’nın 151. maddesinde belirtilmiştir. Söz konusu maddeye göre “Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası

açma hakkı, iptali istenen kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi veya içtüzüğün Resmî Gazetede yayımlanmasından başlayarak altmış gün sonra düşer.” denilerek iptal davasının, ilgili normların yayımlandığı tarihten altmış gün içinde açılması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak Anayasanın 148. maddesinde ise kanunların şekil bakımından denetiminde on günlük süre öngörülmüştür. Dolayısıyla bu maddeye göre şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılabilmesi için kanunun Resmî Gazetede yayımlandığı tarihten on gün içerisinde Anayasa Mahkemesine başvurulması gerekmektedir. Aynı şekilde AYMK'nın 37. maddesinde de iptal davası açma süreleri bir arada verilmiştir .

8.3.2. SOMUT NORM DENETİMİ (İTİRAZ YOLU)

Somut norm denetimi herhangi bir mahkemede görülmekte olan davada, olaya uygulanacak bir kanunun anayasaya aykırılık teşkil ettiğinin taraflarca iddia edilmesi ve yargıç tarafından bu iddianın ciddi bulunması veya bizzat yargıç tarafından aykırılık halinin belirlenmesi sonucu davanın durdurularak, aykırılığın Anayasa Mahkemesine gönderilme usulüne denilmektedir (Anayurt, 2013: 192-193).

Anayasa Mahkemesi bir kanunun anayasaya aykırılığını saptamak için kendiliğinden harekete geçmemektedir. Mahkemenin aykırılık teşkil eden konuyu ele alabilmesi için aykırılığın başka mahkemelerde ileri sürülmesi gerekmektedir. Bununla birlikte sözü edilen aykırılığın ileri sürülmesi, kanunun yayım veya yürürlük tarihine bakılmaksızın her zaman yapılabilen ve bütün vatandaşlara tanınmış bir hak olarak yer almaktadır. Ancak vatandaşların bu haktan yararlanabilmesi için bir davayla mahkeme önüne çıkması gerekmektedir. Çünkü kişiler herhangi bir davada taraf durumuna gelmeden aykırılık iddiasını ileri sürememekte ve bu haktan yararlanamamaktadır (Soysal, 2011: 169). Somut norm denetimi çalışmanın asıl konusu olup ikinci bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölümde somut norm denetiminin kısa bir tanımı yapılmıştır.

8.3.3. BİREYSEL BAŞVURU (ANAYASA ŞİKAYETİ)

Denetimin yapılma şekli bakımında yer alan anayasa şikâyeti, temel hakların korunması amacıyla demokrasiyi benimsemiş ülkelerde anayasa yargısının ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Anayasa şikâyeti, hukuk devleti ilkesini daha etkin hale getirmekte ve devlet organlarının temel haklara yönelik gerçekleştirdiği ihlallere karşı bireyin korunmasını sağlamaktadır (Sabuncu ve Arnwine, 2004: 229). Her bireyin bir temel hak veya özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasıyla doğrudan doğruya Anayasa Mahkemesine başvurabildiği bu sisteme anayasa şikâyeti ya da bireysel başvuru yolu denilmektedir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2015: 527).

Bireylere temel hak ve özgürlüklerini Anayasa Mahkemesine başvurarak güvence altına alınmasını sağlayan anayasaya şikâyeti, yargısal hukuk boyutunda demokratik katılımın en iyi örnekleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bireyler kamu güçlerinin uyguladığı işlemlere karşı kendilerini savunma, uygulanan bu işlemlerin temel haklara aykırılık oluşturup oluşturmadığına dair denetlenmesini sağlama ve Anayasa Mahkemesi önünde kendilerini ifade edebilme imkanını kazanmaktadırlar. Bu sayede temel özgürlüklerin, soyut bir anayasaya ya da insan haklarıyla alakalı herhangi bir sözleşmeye hüküm olmaktan çıkarılarak gerçek anlamda yargısal güvenceye kavuşması sağlanmaktadır (Turhan, 2004: 248).

Yukarıda tanımlanan somut norm denetimi de kişilerin temel hak ve özgürlüklerini koruma amacı taşımaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2015: 528). Ancak somut norm denetimi bireylerin hak ve özgürlüklerini dolaylı yoldan ve mahkemenin iznine bağlı olarak koruma imkânı verebilmektedir. Ayrıca kişiler somut norm denetiminde, haklarının ihlal edildiği iddiasıyla doğrudan Anayasa Mahkemesine gidememektedir. Oysa anayasa şikâyeti, bireylerin doğrudan Anayasa Mahkemesine başvurabilmesine olanak tanıması bakımından (Turhan, 2004: 248) itiraz

yolundan daha kapsamlı bir başvuru niteliği taşımaktadır. Ancak başvuru şekli bakımından yapılan denetim türlerinden biri olan bireysel başvurunun işlevsel hale gelebilmesi için uyulması gereken bir ön şartı bulunmaktadır. Buna göre bir kamu gücü tarafından hakkının veya özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasında olan kişi, ilk olarak diğer iç hukuk yollarına başvurarak hakkını araması gerekmektedir. Böylece iç hukuk yollarını tükettikten sonra Anayasa Mahkemesine başvurabilecektir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2015: 528).

Anayasa şikâyeti, 2010 yılında çıkarılan Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla birlikte 1982 Anayasası'nın 148. maddesine ek fıkrayla eklenmiştir. Söz konusu maddeye göre "Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır. Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz. Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir." şeklinde ifade edilmiştir. Aynı zamanda anayasa şikâyeti, 2011 tarihli AYMK'nın 'Bireysel Başvuru' başlığı adı altında 45 ile 51. maddeleri arasında düzenlenerek anayasaya oranla daha detaylı hükümler içermektedir.

Buna göre AYMK'nın 45. maddesinde bireysel başvuru "Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmuş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir. Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz." şeklinde açıklanmıştır.

Bireysel başvurunun temel amacı kişilerin hak ve özgürlüklerini, anayasa yargısı yoluyla güvence altına almaktır. Aynı zamanda bireysel başvuru, temel hakların uygulanması ve geliştirilmesi noktasında devlet yöneticilerine yol gösterici nitelik taşımaktadır. Ayrıca bireysel başvuru yolu hak ihlallerinin giderilmesi ve bu ihlallerin ortadan kaldırılması amacına da hizmet etmektedir. Bu yüzden herhangi bir hukuki sorunun çözümünde anayasa şikâyetine başvurulamayacağı gibi yeni kanunların çıkarılmasına da katkı sağlamamaktadır. Dolayısıyla bireysel başvuru yoluyla sadece anayasayla güvence altına alınmış hak ihlallerinin denetimi gerçekleştirilmektedir (Turhan, 2004: 248-249).

9. SONUÇ

Hukuk devleti ve anayasa üstünlüğü ilkelerinin yerleşmesi, anayasa yargısının ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Kanunların anayasaya uygunluğunun bir özel yüksek mahkeme olarak anayasa mahkemesi tarafından denetlenmesi hukuk devleti unsurlarının olmazsa olmazıdır. Diğer yandan anayasa yargısının varoluş sebebi çoğulcu demokrasi açısından da önem arz etmektedir. Anayasa mahkemelerinin yasama organı tarafından çıkarılan kanunların anayasa uygunluğu denetimi yaparak aldıkları iptal kararları yargı organının yasama organı üzerinde üstünlüğü iddiasıyla kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olama açısından eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle seçimle çoğunluğu sağlayan siyasal iktidarların milletin iradesini yansıtan parlamento iradesinin engellenmesi olarak nitelendirilmektedir. Fakat parlamentodaki çoğunluğun mutlak iradesi, çoğulcu demokrasiye aykırıdır. Çoğulcu toplumların, demokrasi anlayışı ve uygulamasının, yalnızca çoğunluğun mutlak hakimiyetine dayandırılmayacağı açıktır. Başka bir deyişle, demokrasinin sadece çoğunluğun iktidarını sağlamakla sınırlı kalmaması gerekmektedir. Demokrasinin, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla iktidardaki çoğunluğa karşı

anayasal sınırlamaların uygulanmasını da gereklidir. Bu nedenle, demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için, iktidardaki çoğunluğun iktidarını sınırlandıran kuralların ve mekanizmaların bulunması gerekmektedir. Bu kurallar ve mekanizmalar, bireysel hak ve özgürlükleri korurken, toplumun genel çıkarlarını da gözetmeye yönelik olmalıdır. Anayasa yargısı, anayasal düzene uygunluğu sağlamak ve siyasi iktidarın sınırlandırılması amacıyla yargısal denetimlerin yapıldığı bir süreçtir. Anayasa yargısı, sadece soyut norm denetiminden ibaret değildir. Mahkemeler tarafından itiraz yoluyla somut norm denetimi de Anayasa Mahkemesinin en etkili denetim mekanizmalarından biridir. Dolayısıyla bu çalışmada, Anayasa yargısının asli ve olağan görevi olan norm denetimi ele alınmıştır. Dünya genelinde hukuk sistemlerinde anayasa yargısı önemli bir yere sahiptir. Doğu ve batı gibi farklı coğrafyalara ayırım yapmaksızın hemen hemen tüm ülkeler, anayasal düzenlemelerin uygulanması ve anayasa ihlallerinin önlenmesi amacıyla anayasa yargısı kurumunu benimsemiştir. Bu da anayasanın üstünlüğü ve hukuk devleti ilkesinin dünya genelinde kabul gördüğünün bir göstergesidir.

Ancak, Anayasa yargısı organları, oluşumları, çalışma esasları ve görev alanları itibarıyla çeşitlilik arz etmektedir. Anayasa yargısı sistemleri, denetimi yapan yargı organlarının niteliğine göre, ABD ve Avrupa örneği olarak iki modelde anayasa yargısı uygulanmaktadır. ABD örneğinde kanunların anayasaya uygunluğu genel mahkemeler tarafından denetlenir. Avrupa örneğinde, yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesinde genel mahkemeler görevli değildir. Anayasa mahkemeleri olarak bilinen yüksek mahkemeler, yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevlidir. Anayasa mahkemeleri, yasaların anayasaya uygunluğunu değerlendirir ve bir yasanın anayasaya aykırı olduğuna karar verirse, o yasanın iptaline karar verir. Bu kararlar genellikle kesindir ve yasanın anayasaya aykırı olduğu kararı verildiği takdirde, yasanın uygulanması durdurulur veya değiştirilmesi gerekebilir.

Türkiye'deki Anayasa Mahkemesi 1961 kuruluş tarihinden günümüze dek Avrupa anayasa yargısı modeli içinde yer almaktadır. Ancak, Anayasa Mahkemesinin oluşumu, görev ve yetkileri ve çalışma usullerini düzenleyen anayasal ve kanun hükümlerini dikkate aldığımızda Avrupa örneği anayasa yargısından farklı bazı özelliklere sahip olduğunu görebiliriz. Özellikle 1982 Anayasasının 2010 ve 2017 tarihli Anayasa değişikliklerine esasen Anayasa Mahkemesi üyelerinin oluşumunda yasama organının da yer alması bu kurumun meşruiyetini daha güçlendirilmiş oldu. Ayrıca 2010 Anayasa değişikliğine esasen 2013 tarihinden itibaren Anayasa Mahkemesi salt norm denetimi yapan bir yüksek mahkeme olmaktan çıkmış somu ve soyut norm denetimi yanında anayasa şikayetlerini de incelemekle görev ve yetki alanı genişletilmiştir.

Türk Anayasa Mahkemesi kurulduğu tarihten itibaren hem norm denetimi hem de siyasi partilerle ilgili verdiği kararlar sebebi ile hukuk alanında tartışma konusu olmuştur. Fakat Anayasa Mahkemesinin kuruluşundan günümüz dek tarihsel süreç içerisinde görev ve yetki alanının genişlemesine rağmen kararlarında bireysel hak ve özgürlükleri korumağa yönelik tutumu sergilemiştir. Aşağıdaki maddeler Anayasa Mahkemesinin soyut norm denetimi ile ilgili yapılan eleştirileri ve önerileri içermektedir;

1. Cumhurbaşkanının olağanüstü dönemlerdeki kararnemelerinin denetime tabi olmaması, yürütme organının olağanüstü yetkilerle yürüttüğü politikaların hukuksal açıdan denetlenemez olduğu anlamına gelir. Bu durum, anayasanın koruması altındaki hak ve özgürlüklerin keyfi şekilde ihlal edilebileceği riskini artırabilir. Dolayısıyla, 1982 Anayasası'nın 119. maddesinde yer alan OHAL kararnemelerinin denetime tabi tutulması gerekli olduğu kanaatindeyiz. Böylece yürütmenin olağanüstü yetkilerini kullanırken anayasa ve temel haklara uygunluk sağlanabilir ve hukuki güvencelerin korunması mümkün hale gelir.

2. 1982 Anayasasının 90. maddesine göre, "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz." Bu durum, hukukun üstünlüğü ilkesine ve anayasal dengeye zarar

vermektedir. Bu hüküm Anayasa Mahkemesinin bağımsız ve tarafsız bir şekilde hukuka uygunluk denetimi yapma görevini kısıtlamaktadır. Anayasa Mahkemesinin sadece iç hukuka aykırılığı denetlemesi, milletlerarası hukuk normlarının korunması ve uluslararası taahhütlerin yerine getirilmesi açısından yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenlerle, 1982 Anayasasının 90. maddesi, milletlerarası antlaşmaların Anayasa'ya uygunluk denetimine tabi tutulmasını engelleyerek hukukun üstünlüğü ilkesine ve anayasal dengeye zarar vermektedir. Bu hükmün gözden geçirilerek, Anayasa Mahkemesinin milletlerarası antlaşmaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleme yetkisinin genişletilmesi önemli bir adım olacaktır.

3. Anayasa Mahkemesinin uygunluk denetimi temelde iptal davası (soyut norm denetimi) ve itiraz (somut norm denetimi) yolu olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Uygunluk denetiminin yapılabildiği konularda başvurma yetkisi sadece cumhurbaşkanı için genel ve serbest olmasına rağmen herhangi bir milletvekiline veya TBMM'deki tüm siyasi partilere değil sadece 1/5 tutarındaki milletvekilinin veya iktidar/ana muhalefet statüsündeki iki büyük siyasi parti grubu tarafından yetkili olması eleştiri konusu olmuştur. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasına kıyasla iptal davasını açmaya yetkili mercileri sınırlamalar getirmiştir. Anayasa yargısının amacına uygun bir şekilde işleyebilmesi için iptal davası açma yetkisine ilişkin dikkatli bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1982 Anayasası'nın bu konudaki düzenlemesi eksik ve sakıncalıdır. Anayasa Mahkemesi'nde doğrudan iptal davası açma yetkisi, anayasaya aykırılığın davacısı olarak en iyi şekilde görev yapabilecek kurum ve organlara en geniş kapsamda verilmelidir. Öncelikle, 1982 Anayasası'nın iptal davası açma yetkisini sadece belirli milletvekillerine (1/5) veya belirli siyasi parti gruplarına tanıması, iptal davasının sınırlı bir kesimin inisiyatifine bağlı olmasına ve Anayasa Mahkemesi'nin tarafsızlığına ilişkin soru işaretlerine yol açabilmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin doğrudan iptal davası açma yetkisine sahip olması, daha geniş bir aktör yelpazesinin anayasa uygunluk denetimine katılımını sağlayarak demokratik dengeyi güçlendirebilir. Milletvekilleri, 1982 Anayasası'nın 80. maddesinden yola çıkarak, tüm milleti temsil yetkisi adına tek başlarına iptal davası açma yetkisine sahip olmalıdırlar. Sonuç olarak, Anayasa yargısının amacına uygun bir şekilde çalışabilmesi için iptal davası açma yetkisinin belirlenmesinde dikkatli bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Bu, Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan iptal davası açma yetkisi verilerek, anayasaya aykırılıkların tespiti ve düzeltimi için en etkili kurum ve organların görev yapmasını sağlar. Ayrıca, milletvekillerinin tüm milleti temsil yetkisi adına tek başına iptal davası açma yetkisine sahip olması, demokratik dengeyi güçlendirir ve hukukun üstünlüğü ilkesine uygun bir yapı oluşturur.

4. Anayasa değişikliklerinin sadece şekil denetimi ile sınırlı olması başka bir eleştiri konusunu teşkil eder. 1982 Anayasasında, anayasa değişiklikleri ile ilgili TBMM üyelerinin 3/5 çoğunluğun sağlanması durumunda Anayasa Mahkemesinin herhangi bir denetim yetkisinin bulunmaması hem Anayasa'da öngörülen ilk dört maddenin değiştirilmesi yasağı hükümsüz hale gelmiş olur hem de çoğunluğun (3/5) mutlak iradesi, çoğulcu demokrasi ilkeleri de bağdaşmamaktadır. Başka bir ifadeyle Anayasa değişiklikleri hukuki nitelikleri itibarıyla birer kanundur ve anayasal denetime tabi olmaları doğal bir durumdur. Anayasa yargısının anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların anayasal denetime tabi tutulması kaçınılmazdır ve bu denetim, anayasal güvencelerin korunması ve demokratik hukuk devleti ilkelerinin hayata geçirilmesi açısından son derece önemlidir. Anayasa değişikliklerinin anayasa uygunluğunun yargısal denetimi, şekil ve esas olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleştirilebilir. Şekil denetimi, değişiklik sürecinin anayasaya uygun bir şekilde yapılmış olup olmadığını inceler. Yani, değişikliğin kabul edilme şekli, prosedürleri ve süreçleri incelenir. Esas denetimi ise, değişikliğin içeriğinin anayasa hükümlerine uygunluğunu değerlendirir. Bu denetimde, değişikliğin anayasanın temel ilkelerine, hak ve özgürlüklere, devletin yapısal düzenine, temel değerlerine ve hukuk devleti prensiplerine uygun olup olmadığı

değerlendirilir. Hem şekil hem de esas denetimi, anayasa uygunluk denetimi sürecinin ayrılmaz parçalarıdır ve anayasanın koruması altındaki hukuki düzenin sağlıklı işlemesi için önemlidir.

KAYNAKLAR

- Aşkar, Aliefendioğlu, Yılmaz. (1986). Anayasa Mahkemesinin İşlevsel Yönü, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 19, Sayı: 1.
- Aliefendioğlu, Yılmaz. (1991). Temel Hak ve Özgürlükler Açısından Anayasa Yargısı, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 24, Sayı: 3
- Aliefendioğlu, Yılmaz. (1984). Türk Anayasa Yargısında İptal Davası ve İtiraz Yolu, *Anayasa Yargısı Dergisi*.
- Anayurt, Ömer. (2003). 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1-2.
- Anayurt, Ömer. (1997). 1924 Anayasasında Meclis Yürütme İlişkileri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 39.
- Anayurt, Ömer. (2020). *Anayasa Hukuku* (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Anayurt, Ömer. (2013). *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Seçkin yayıncılık, Ankara.
- Ardıçoğlu, M. Artuk. (2017). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt: 75, Sayı: 3.
- Atar, Yavuz. (2019). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi, Anayasa mahkemesi 56. kuruluş sempozyumu, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1.
- Atar, Yavuz. (2017). *Türk Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Azrak, Ülkü. (1961). Türk Anayasa Mahkemesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3-4.
- Bilgin, Çağlar. (1988). Türk Anayasa Yargısında Somut Norm Denetimi Yolu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3.
- Bulut, Yücel. (2005). Türkiye'nin Çağdaş Tarihine İlişkin Bazı Gözlemler, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 19.
- Can, Osman. (2021). 1921 Anayasası'nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1
- Can, Osman. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 1
- Cuhruk, C. Mahmut. (1987). Türk Anayasa Mahkemesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 4.
- Çağan, Nami. (1980). Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 1.
- Çekiç, Onur. (2009). Türk Parlamento Hukukunda Yasama İşlemi ve Türleri ve Diğer İsimli Yasama Türleri, *Yasama Dergisi*, Sayı: 12.
- Çelebi, Özge. (2018). Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Kurucu İktidarın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *İZCEAS Ekonomi ve idari bilimlerde yeni trendler*, Detay yayıncılık, Cilt: 12.
- Çınar, M. Fatih. (2017). Türkiye'nin Anayasal Demokrasi Yolu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Serencamı, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 64

- Değerli, Yavuz Selim. (2020). *Anayasa yargısında ön-denetim*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Dikici, M. Fatih. (2009). *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Duran, Lütfi. (1984). Türkiye’de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1.
- Erdoğan, Mustafa. (2011). *Anayasa Hukuku*, Orion Kitapevi, Ankara.
- Erdoğan, Recep Tayyip. (2021). *Daha Adil Bir Dünya Mümkün, Birleşmiş Milletler Reformu İçin Bir Model Önerisi*, Turkuvaz Kitap, Ankara.
- Eren, Abdurrahman. (2021). *Anayasa Hukuku Dersleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Ergül, Ergin. (2019). *Anayasa Hukukuna Başlangıç (Ders Notları)*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Eroğul, Cem. (2000). *Anatüzeğe Giriş*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Gönenç, Levent. (2010). *Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı*, TEPAV Yayınları.
- Gören, Zafer. (2015). *Anayasa Hukuku T.C. Anayasası ve TBMM İçtüzüğü Eki İle, Yetkin Hukuk Yayınları*, Ankara.
- Gören, Zafer. (1996). Anayasa Yargısı ve Yasama Türk ve Alman Hukukunda Anayasa Mahkemesi ve Parlamentonun Karşılıklı Etkileşimi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 81
- Gözler, Kemal, *Anayasa hukukunun genel teorisi* cilt 2, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.
- Gözler, Kemal. (2016). Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 4.
- Gözübüyük, Şeref. (2000). *Anayasa Hukuku, Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Gözübüyük, Şeref. (1973). *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 134. Sevinç Matbaası.
- Güveyi, Ümit. (2012). Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3.
- Hocaoğlu, A. Şeref ve Ocakçioğlu, İsmet. (1971). *Anayasa ve Anayasa Mahkemesi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- İba, Şeref ve Kılıç, Abbas. (2018). *Anayasa Yargısı Dersleri*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- İba, Şeref. (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- İba, Şeref. (2006). *Anayasa ve Siyasal Kurumlar (100 Soruda)*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- İba, Şerif. (2021). *Anayasa Hukuku Pratik Çalışma Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kayıhan, Şaban. (2011). *Hukukun Temel Kavramları*, Seçkin yayıncılık, Ankara.
- Kaboğlu, Ö.İbrahim. (1991). Hukukun Genel İlkeleri ve Anayasa Yargısı (Özgürlükler Hukuku Açısından Bir Yaklaşım), *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 8.
- Kanadoğlu, O. Korkut. (2004). Anayasa Mahkemesi, Beta Basım, İstanbul.
- Kanadoğlu, O. Korkut. (2008). Yeni Anayasa Arayışları ve Karşılaştırmalı Hukuk Bağlamında Anayasa Mahkemesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1.
- Kaya, Seyithan. (2018). *Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Anayasa Yargısı ve Bireysel Başvuru*, Adalet Yayınevi, Ankara.

- Keskinsoy, Ömer ve Batur, Semih. (2021). Türk Anayasacılığının Dünü ve Bugünü, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1.
- Kuluçlu, Erdal. (2008). Türk Hukuk Sisteminde Normlar Hiyerarşisi ve Sayıştay Denetimine Etkileri, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 73.
- Kuzu, Burhan. (1992). Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1.
- Kuzu, Burhan. (1994). Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının İnsan Hakları Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 54, Sayı: 1-4.
- Kuzu, Burhan. (1992). Yeni bir Anayasaya Doğru, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 47, Sayı: 1.
- Favoreu, Louis, Çev. Gorci, A. (1996). "Dadeghaye Qanoun-e Esasi (Les Cours Constitutionnelles, Presses Universitaires de France)": <http://ensani.ir/file/download/article/20100907104558-> (Erişim: 09.05.2023)
- Öden, Merih. (1999). Cumhuriyetin 75. Yıldönümünde Anayasa Yargısı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 1.
- Öktem, Niyazi. (1991). Hukuk Felsefesi ve Anayasa Yargısı, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1.
- Özbudun, Ergun. (2004). *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özbudun, Ergun. (2002). Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı: 68.
- Özer, Attila. (2015). *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Özkuş, Fatih. (2015). Anayasaya Uygunluk Denetiminin Amacı Kapsamında, Anayasa Mahkemesinin İptal Kararlarının Geriye Yürümezliği İlkesinin, Anayasa Yargısında "Yürürlüğü Durdurma" Ve "Yokluk" Kavramlarının Değerlendirilmesi, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 6.
- Sabuncu, Yavuz ve Arnwine, Selin Esen. (2004). Türkiye İçin Anayasa Şikâyeti Modeli Türkiye’de Bireysel Başvuru Yolu, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 21.
- Sabuncu, Yavuz. (2007). *Anayasaya Giriş*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Selçuk, Sami. (1991). Anayasa Yargısı Üzerine, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 2.
- Sezer, Abdullah. (2019). Normlar Hiyerarşisi ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Çok Boyutlu Normlar Piramidi Yaklaşımı, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1.
- Soysal, Mümtaz. (2011). *Anayasaya Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Soysal, Mümtaz. (1968). *Anayasaya Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları no:240. Sevinç matbaası, Ankara.
- Şahin, Adil. (2011). Siyasal Düşünceler Tarihinde "Sınırlı Devlet" Finin Kadimliği Ya Da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 3.
- Şahin, Engin, (Ed.). (2015). *Türkiye’nin Anayasal Yapısı*, İskenderiye Kitap, İstanbul.
- Tanör, Bülent ve Yüzbaşıoğlu, Necmi. (2015). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Tanör, Bülent. (2015). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Tekin, Yusuf ve İBA, Şeref. (2020). Görüşme ve Yasama Yöntemi Bağlamında 1921 Anayasasının Kanunlaşma Süreci, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 2.
- Teziç, Erdoğan. (2012). *Anayasa hukuku*, Beta Basım, İstanbul.
- Teziç, Erdoğan. (1985). Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Esas Açısından Denetimi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 2.
- Tikveş, Özkan. (1967). Anayasa Mahkemesinin Teşkilat ve Fonksiyonları (Mukayeseli Bir İnceleme), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 33, Sayı: 1-2.
- Tumay, Murat. (2015). *Demokratik Anayasa Yapımı Dinamikleri Tunus Anayasası Örneği*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Tunç, Hasan. (2019). *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*, Gazi Kitabevi, Ankara, Sayı: 225.
- Tunç, Hasan, Bilir, Faruk ve Yavuz, Bülent. (2015). *Türk Anayasa Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Tunç, Hasan. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Turhan, Derviş. (1983). 1983-1984 Adalet Yılına Açış Konuşması, *Yargıtay Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 4.
- Turhan, Mehmet. (2004). Türkiye İçin Anayasa Şikâyeti Modeli Tartışma Paneli, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 21.
- Uslu, Ferhat. (2018). *Anayasa Hukuku Çalışma ve Pratik Kitabı*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Ünal, Şeref. (1994). Anayasa Hukuku ve Milletlerarası Sözleşmeler Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 11.
- Yamaç, Müzehher. (2020). Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı.
- Yayla, Yıldızhan. (2011). Yeni Türk Anayasası Hazırlanırken, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.
- Zenginkuzucu, M. Dikran. (2013). Halkoylamasını Yeniden Düşünmek, *NÜSBD*, İstanbul, 1 (2), 1-17.
- Zenginkuzucu, M. Dikran. (2022) . *İnsan, Hakları Hukukunun Uluslararasılaşması*, Legal yayınları, İstanbul.